

Upotreba ćirilice na istočno- i južnoslavenskom prostoru (od postanka do suvremenih azbuka, sociopolitički pogled)

Aćimović, Alma

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:259465>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-07**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti,
Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti

Diplomski rad

***UPOTREBA ĆIRILICE NA ISTOČNO- I JUŽNOSLAVENSKOM PROSTORU
(OD POSTANKA DO SUVREMENIH AZBUKA, SOCIOPOLITIČKI POGLED)***

Studentica: Alma Ačimović
Mentorica: dr. sc. Željka Čelić, izv. prof.
Komentorica: dr. sc. Virna Karlić, doc.

Zagreb, rujan 2018.

Sadržaj

Uvod	4
1. Pismo – povijesni razvoj	6
1.1. Alfabet	8
1.2. Latinica	9
1.3. Zone tipova pisama u svijetu	10
2. Slavenko pismo – glagoljica i ćirilica	10
2.1. Glagoljica.....	12
2.2. Pitanje prvenstva.....	14
3. Ćirilica.....	16
3.1. Postanak i razvoj.....	16
3.2. Pitanje autorstva	20
3.3. Ustav, poluustav i brzopis – tri tipa ćiriličnoga pisma	21
3.4. Ćirilica na južnoslavenskom prostoru	22
3.4.1. Srpska ćirilica.....	23
3.4.2. Reformatori srpske azbuke.....	24
3.4.3. Hrvatska ćirilica	27
3.4.4. Bugarska ćirilica	28
3.4.5. Makedonska ćirilica	29
3.5. Ćirilica na istočnoslavenskom prostoru; ruska ćirilica	31
3.5.1. Ukrajinska ćirilica	35
3.5.2. Bjeloruska ćirilica	36
3.6. Primjer ćirilice među neslavenskim narodima: rumunjska ćirilica	37
4. Može li latinica zamijeniti ćirlicu?	38
4.1. Ćirilica i latinica u Srbiji danas	40
Zaključak.....	43
Literatura	46
Sažetak	50

Uvod

Počev od prvog susreta sa bukvarom, mi odrastamo u jednom grafičkom okruženju sa kojim uskoro srastamo, doživljavajući ga kao normalan i neophodan deo svakidašnjice, pa ga najčešće nismo ni svesni, kao ni vazduha koji udišemo. Ali čim se malo zainteresujemo za svet pisanih znakova, čim se od njega psihološki odmaknemo kako bismo ga bolje sagledali, otkrićemo da u njemu ima mnogo zanimljivog i još uvijek tajanstvenog. Tek tada ćemo zapravo da shvatimo koliki je značaj pisma u životu čoveka.

Ranko Bugarski (1996: 7)

Pismo je, kao i jezik, kulturološki fenomen, kojim se ostvaruje komunikacija među ljudima pomoću konvencionalnih znakova, znakova koji su vezani za prirodni ljudski jezik. Pismo nije samo sistem prepoznatljivih znakova, nego i oblik pisanja prilagođen pojedinim jezicima. Prvenstveno je bilo vezano za religiju, međutim, u procesu stvaranja nacija vezalo se i uz naciju, odnosno uz pojedine narode. Tako je, na primjer, klasična rimska latinica s vremenom dobila svoje varijante: francusku, talijansku, španjolsku, njemačku, mađarsku, češku, hrvatsku itd. Isto su se tako iz staroslavenske ćirilice razvile varijante: bugarska, makedonska, srpska, ruska, ukrajinska, bjeloruska itd. Povijesno gledano, sva su ta pisma nastala na temelju jednog europocentričnog tipa pisma, i to zajedničkog starofeničkog i starogrčkog podrijetla. Najprije su razvijena tri tipa: grčko, latinsko i slavensko (glagoljica i ćirilica). U antičko se doba razvilo latinsko pismo na osnovi grčkoga bez većih reformatorskih zahvata. Nije bilo velikih modifikacija latiničnog pisma, čak ni u doba stvaranja nacija: ponegdje su unesene neke novine u obliku spajanja već postojećih slova ili dodavanja dijakritičkih znakova. Na primjer, fonem *š* se u engleskom alfabetu označava kao *sh*, u francuskom kao *ch*, u talijanskom *sc(i)*, u njemačkom *sch*, u češkom, hrvatskom, slovenskom kao *š* itd. (Okuka, 2010: 64-65).

Ćirilica je nastala u 9. stoljeću na temelju grčke uncijalne azbuke. Staroslavenski jezik imao je kompliciran glasovni sustav: grčki grafijski sustav bilo je potrebno nadopuniti novostvorenim znakovima, odnosno slovima za one slavenske glasove koje grčki jezik nije imao. To je novo pismo uključivalo sva grčka slova, ali se formom i brojem znakova prilično razlikovalo od grčkog. Prema Okuki (2010: 65), problemi s ćiriličnim pismom nastali su prije svega zbog njegovog obilja slova, što je bio slučaj i s glagoljicom. Na to je ukazivano čak i u prvom stoljeću života Ćirilove azbuke. „Crnorizac Hrabar¹ u tekstu *O slovima* kaže: *Neki pak govore: zašto je (Ćiril) 38 slova stvorio, može se i sa manje od toga pisati, kao što Grci sa 24*

¹ Hrabar je srednjevjokovni bugarski pisac iz Preslava koji je živio krajem 9. i početkom 10. stoljeća.

*slova pišu.*² On tu postavlja zahtjev za azbukom koja bi trebala pratiti izgovor glasova. No, staroslavenska ćirilčna azbuka dugo se nije mijenjala i ona se tradicionalno prenosila stoljećima u slavenskoj pismenosti“ (Okuka 2010: 66). S vremenom se javljalo sve više problema u slavenskoj azbuci jer su neka slova u pojedinim slavenskim jezicima ostajala bez funkcije, ali su se po tradiciji ili na zahtjev Crkve i dalje koristila. Jezici su se neprestano razvijali i sve više udaljavali od pisanog jezika; s jedne su se strane čuvali suvišni znakovi, znakovi koji nisu imali fonemski par u tim jezicima, dok se s druge javljala potreba za novima koji bi odgovarali glasovima karakterističnim za pojedini slavenski jezik. U ovome se radu prikazuje razvitak tih sustava pisama i promjene koje su na tom planu kroz povijest nastajale na južno- i istočnoslavenskom prostoru.

Rad se sastoji od pet tematskih cjelina. Prva je posvećena povijesnom razvoju pisma u svijetu od samih početaka do današnjih dana. U ovoj se cjelini posebna pažnja posvećuje alfabetskim pismima, s posebnim naglaskom na latinici. U drugoj se cjelini raspravlja o postanku pisma među Slavenima, odnosno o glagoljici i ćirilici, pitanju prvenstva spomenutih pisama te se pobliže prikazuju teorije postanka te razvoj i uporaba glagoljice. Treća cjelina obrađuje glavnu temu ovoga rada, temu postanka i razvoja ćirilčnoga pisma, pitanjem njegova autorstva te se navode tipovi ćirilice. Glavni dijelovi ove cjeline bave se razvojem i uporabom ćirilice na južno- i istočnoslavenskom području od samog postanka do današnjih dana. U radu se nudi sinkronijski prikaz razvoja i obilježja suvremenih verzija analiziranih azbuka i alfabeti i njihove upotrebe, s naglaskom na srpskoj i ruskoj ćirilici, a ukratko se prikazuje i razvoj njezinih varijanti u Bugarskoj, Makedoniji, Ukrajini i Bjelorusiji te se navode suvremene redakcije svake od navedenih azbuka i alfabeti. Iako se danas u Hrvatskoj koristi latinično pismo, jedan je dio ove cjeline posvećen hrvatskoj ćirilici i njezinoj uporabi, dok se sljedeći dio bavi uporabom ćirilice među neslavenskim narodima. U posljednjoj, petoj cjelini nastoji se odgovoriti na pitanje može li latinica zamijeniti ćirilicu, na temelju primjera države Kazahstan, koja uskoro planira upravo to i učiniti. Tim se primjerom pokušava ukazati na probleme i poteškoće koje se javljaju uslijed takvog pothvata. U sklopu te cjeline govori se i o problemu pisma u Srbiji danas, tj. o pitanju opstanka latinice, odnosno ćirilice u toj južnoslavenskoj državi. Na kraju rada priložena je tablica koja prikazuje suvremene ćirilice na južno- i istočnoslavenskom području te ukazuje na specifičnosti njezinih verzija.

² Ovdje Hrabar govori o glagoljici (Okuka, 2010: 66).

1. Pismo – povijesni razvoj

Evolucija pisma trajala je tisućama godina. Njezinim proučavanjem bavili su se brojni stručnjaci, a jedna od sintetičkih studija o toj temi jest knjiga *Pismo* Ranka Bugarskog, koja se u ovoj cjelini rada koristi kao jedan od glavnih izvora.

Prema Bugarskom (1996) danas je gotovo sigurno da su se prva potpuna i autentična pisma razvila u drevnim civilizacijama, i to nezavisno jedna od drugih, na svega nekoliko mjesta kroz cijelu ljudsku povijest: u Mezopotamiji, Egiptu, Kini, Srednjoj Americi i Indiji. Na osnovi toga ne može se odrediti zajednički izvor svih pisama svijeta. Tek mnogo kasnije, kad dolazi do kontakata različitih kultura i jezika, i pisma se počinju dodirivati, posuđivati, prilagođavati i dr. Nekim od tih starih pisama služili su se i po 3000 godina, uz razne modifikacije, a drugi su narodi kroz to vrijeme polako stupali u kontakt s njima, preuzimali ideju o pismu ili pismo sâmo.

Počeci sustava pisanja datiraju se u 4. tisućljeću prije nove ere, a za njih su zaslužne civilizacije Mezopotamije. Prve pojave pisma stručnjaci nalaze u prikazima ceremonija te događaja iz života tadašnjih vladara. Pojednostavljuvanjem slikovnih prikaza nastali su piktogrami, koji su osnovni elementi piktografije – sljedeće faze u razvoju pisma. Takvo se pismo zove slikovno, piktogramsko ili piktografsko. U njemu grafički znak označava ono što i predstavlja, tj. nacrtani čovjek znači čovjeka, kuća kuću i sl. Sljedeća je faza u razvoju pisma povezivanje pojmova i njihovo izražavanje pomoću slika, ali ne više doslovnog, nego prenesenog asocijativnog značenja. Osnovna je jedinica toga pisma *pojам*, tj. ideogram, koji se naslanja na leksičke govorne jedinice, ali s umanjivanjem ilustrativne, a pojačavanjem simbolične vrijednosti. Takvo pismo naziva se ideogramskim ili ideografskim (*Hrvatska enciklopedija*, čl. „Pismo“).

Izvori (ibid.; Bugarski, 1996) svjedoče o složenosti razvojnog procesa pisma, koji se ovdje prenose u kratkim crtama. Najstariji oblik pismenog komuniciranja pronađen kod Sumerana, a nešto kasnije Egipćani počinju koristiti unaprijeđeno piktografsko pismo – hijeroglife, koji su sastavljeni od prikaza oblika iz prirode (životinje, biljke itd.). Na temelju njega uočeno je da se u egipatskom hijeroglifskom pismu pojavljuju neki elementi fonetizacije; prvi se put javljaju znakovi za slogove, a ne za glasove. Ta se stara pisma po nekim klasifikacijama smatraju analitičkim pismima jer su složena od različitih komponenata, odnosno slika i znakova. Sljedeći korak prema fonetskomu pismu, u kojem jedan znak-grafem predstavlja jedan glas-fonem, učinili su semitski narodi na istočnim obalama Sredozemnoga

mora. Slika-piktogram svela se na znak koji odgovara jednomu glasu, i time se postigla mogućnost više kombinacija pri izražavanju različitih sadržaja.

Počeci najstarije fonetizacije utvrđeni su polovicom 2. tisućljeća prije nove ere na području Kanaana³, gdje su se nalazila velika trgovačka središta Tir (danas Sur), Sidon (Sajda), Ugarit (Ras Šamra) i Biblos. U Ugaritu se upotrebljavalo posebno glasovno klinasto pismo (klinopis) s trideset znakova, ali ga je istisnuo jednostavniji fenički alfabet. Na putu od piktografskoga prema fonetskomu pismu stoji i kretsko pismo linear B. To pismo grčkoga jezika odgonetnuto je, dok starije kretsko pismo linear A još uvijek nije dešifrirano, jer je služilo za bilježenje nepoznatoga minojskog jezika, a smatra se da je ono prijelazna varijanta prema glasovnom pismu. Potkraj 2. tisućljeća p. n. e. Feničani su koristili pismo od 22 slova koja su odgovarala suglasnicima, a samoglasnici su se podrazumijevali. Takav sustav odgovarao je semitskim konsonantskim jezicima, kao na primjer aramejski i hebrejski jezik, koji su stvorili vlastita pisma na istim temeljima. Tako su Židovi razvili uglato hebrejsko pismo. Na čitavom području istočnoga Sredozemlja koristio se aramejski jezik u svakodnevnom životu, pa je i utjecao na nastanak arapskoga pisma u 4. stoljeću, koje se širi arapskim osvajanjima u 7. i 8. stoljeću. Sljedeći korak prema modernom europskom alfabetu, odnosno abecedi, bilo je prilagođavanje feničkoga pisma indoeuropskomu grčkom jeziku⁴. Grci su od Feničana prihvatili alfabet i oblikovali ga u 7. st. p. n. e. tako što su pojedine feničke znakove prilagodili grčkim glasovima kojih u semitskom jeziku nema, a preostale znakove iz feničkoga pisma samoglasnicima u grčkom jeziku. U početku su Grci pisali na *bustrofedon* način kao i u semitskim pismima, tj. naizmjenice s lijeva na desno, pa s desna na lijevo: „Бустрофедон (от греч. βύς „быка“, στρέφω „поворачиваю“) – способ письма, при котором четные строки пишут в одном направлении, а нечетные – в другом. Своеобразная афазия направления письма. Таким же образом, безотрывно бык пашет землю.“⁵, a od 5. st. p. n. e. samo s lijeva na desno. Najstariji zapisi na grčkom alfabetu očuvali su se na keramici i kamenu. Ta su slova, kao i ona knjižna, majuskulnog oblika. U 4. st. p. n. e. grčko pismo počelo se zaobljivati, a rabilo se u državnoj upravi i književnosti; naziva se uncijalom, a njegova inačica manjih slova poluuncijalom. Tek se u bizantsko doba kao pismo svakodnevnih potreba razvija grčki oblik minuskule.

³ Prostor koji obuhvaća današnji Izrael i Libanon, teritorij Palestine s obalnim zemljama, te dijelove Jordana, Sirije i sjeveroistok Egipta.

⁴ Истрин В. А. (1961) *Развитие письма*. Москва: Изд. Академии наук СССР.: „Древнейшие буквенно-звуковые системы письма (финикийская древнееврейская, арамейская и др.) представляли собой консонантно-звуковые системы, т. е. знаки их обозначали только согласные звуки.“

⁵ <https://grammatologiya.academic.ru/16/>

Grčkom kolonizacijom južne Italije Etruščani su došli u dodir s grčkim pismom koje još nije bilo standardizirano te su ga oko 8. st. p. n. e. preuzeli i prilagodili svojem neindoeuropskom jeziku. Etrursko pismo sastojalo se od 26 znakova semitskog i grčkoga podrijetla, a pisalo se uglavnom na desno, ali i na bustrofedon način pisanja. Nestalo je potkraj stare ere, a na njegovim su temeljima stanovnici Lacija, koji su govorili latinskim jezikom, sastavili svoje pismo, preuzevši 21 slovo od Etruščana i poslije još dva (y i z) od Grka, pa je tako nastao latinski, odnosno latinični alfabet, odnosno abeceda. Latinično je pismo tijekom srednjega vijeka postupno postalo pismo i drugih europskih nacionalnih jezika, a ne samo latinskoga; najprije onih romanskoga podrijetla, a poslije i drugih. Europski narodi poznavali su kroz povijest i druga pisma. Germani su se već u doba Rimskoga Carstva služili svojim pismovnim sustavom zvanim rune. Bilo je poznato više inačica toga pisma koje se upotrebljavalo od 1., pa sve do početka 13. st., kada je u potpunosti bilo istisnuto latinskom abecedom. Kelti u Irskoj i Britaniji razvili su ogamsko pismo. Sastojalo se od kosih i ravnih crta za suglasnike i kružića za samoglasnike.

1.1. Alfabet

Prema Tentoru (1931) alfabetski se tip pisma relativno brzo proširio svijetom. Sva su moderna pisma u suštini alfabetskog tipa, uz manja ili veća odstupanja. U to se mogu ubrojiti čak i arapski, hebrejski i drugi semitski jezici na Bliskom istoku, ako se uzme u obzir da oni pišu konsonantskim alfabetima. Zbog jake kineske kulture i tradicije, logografsko⁶ se pismo zadržalo u istočnoj Aziji. Time se sistemi pisanja u svijetu mogu podijeliti u dvije glavne grupe: fonografski sistem, izvorno semitski, s nekim uzorima u egipatskom i sumerskom pismu; tu pripadaju razne verzije arapskog, hebrejskog, grčkog, latiničnog i ćiriličnog pisma te logografski sustav u dijelovima Azije pod kineskim utjecajem. Pritom je unutar fonografije cijelo vrijeme zastupljena tendencija prijelaza silabičkog principa (do danas zadržanog jedino u japanskom pismu) u alfabetski. Sva pisma koja nisu povijesno povezana ni sa jednim od dvaju spomenutih izvora, semitskim i kineskim, od Linear B do korejskoga pisma, bila su i ostala ograničena na pojedine, s europskog stajališta, marginalne kulture.

⁶ „Важнейшей особенностью этого зачаточного письма было то, что применявшиеся в нем изображения имели неустойчивый, непостоянный характер и обычно создавались для каждого отдельного случая. В связи с этим такое письмо не требовало специального обучения грамоте и было доступно для всех. Такая общедоступность картинно-синтетического письма соответствовала тому древнему периоду развития человечества, когда еще не существовало классового деления и связанного с ним разделения на грамотное меньшинство и неграмотное большинство.“ (Истрин, 1961).

Grčko je pismo, navodi Tentor (ibid.), neposredni ili posredni predak većine srodnih sistema pisama. Poslužilo je kao baza za nekoliko porodica pisama. Neki su lokalnog značaja, na primjer koptsko (3. ili 4. stoljeće), koje je svojevrsna kombinacija grčkog i egipatskog demotskog pisma. Služilo je za pisanje najmlađeg oblika drevnog egipatskog jezika i još uvijek je u liturgijskoj upotrebi u južnom Egiptu i Etiopiji; gotsko (4. stoljeće), koje je stvorio vizigotski biskup Vulfila za prijevod Novog zavjeta; jermensko te preko njega gruzijsko (4. i 5. stoljeće) – oba su i danas u funkciji nacionalnih pisama. No, od svih potomaka grčkog pisma, od najveće su svjetske važnosti latinično pismo (u raznim varijantama) i ćirilična slavenska pisma.

1.2. Latinica

Prema povijesnom pregledu Ranka Bugarskog (1996) latinično je pismo stvoreno na temelju grčkog modela uz važan utjecaj etruščanskoga pisma⁷. Prvi se put pojavljuje u 7. st. p. n. e. u desetak verzija na području Italije. Izvorni oblik sadrži 23 slova, a kasnije se taj broj povećava na 26, koliko ima i današnja latinica. Kasnije se razvijaju i kurzivni oblici, kojima su ispisani, između ostalog, i zidovi Pompeja. Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva latinično se pismo počelo progresivno širiti, i na tom su se teritoriju tokom srednjeg vijeka počele stvarati mnoge modifikacije kurzivnih minuskula, ističe Bugarski (ibid.). Autor također navodi da te redakcije paleografija naziva „nacionalnim“ te da je taj proces svojevrstan „grafički ekvivalent rastakanja govornog latinskog jezika na moderne romanske jezike“ (Bugarski, 1996: 101). Neke od tih verzija latinice su *beneventana* (južna Italija i Dalmacija), langobardsko pismo (sjeverna Italija), vizigotsko pismo (Španjolska), merovinško pismo (Francuska), te insularna (anglo-irska) pisma. Važno franačko pismo, karolinška minuskula ili *karolina*, stvoreno je u 8. stoljeću, za vrijeme reformi Karla Velikog; to je pismo bilo pokušaj stvaranja općeeuropske latinice. Početkom 12. stoljeća na sjeverozapadu Europe među germanskim narodima proširila se verzija karoline nazvana *gotica*. Međutim, od 15. stoljeća ona se povlači pred talijanskom humanističkom preradom karoline. Posljednji se put *gotica* koristila u Njemačkoj, gdje je uz latinicu opstala sve do Drugog svjetskog rata. „Tako je humanistika prevladala na cijelom latiničnom području, postajući osnovom današnje internacionalne latinice“ (Bugarski, 1996: 102).

⁷ „Латинское письмо начало формироваться, вероятно, в VIII в. до н. э. на основе западно-греческого и этрусского письма. Древнейшие латинские надписи относятся к концу VII - началу VI в. до н. э.; надписи эти еще переходы от западно-греческого и этрусского к латинскому письму. Окончательно сложились классический и латинский алфавиты и латинская орфография около I в. до н. э.“ (Истрин, 1961).

Latinica je danas najraširenije svjetsko pismo, u različitim verzijama. Osim ćirilicnog i grčkog područja, latinica pokriva čitavu Europu te velik dio ostatka svijeta. Uključuje vrlo različite jezike, kao na primjer turski, svahili, vijetnamski i indonezijski, a i većina pisama danas u izradi (npr., za ranije nepisane jezike u Africi, Americi i drugdje) uzima temelje iz latinice. „Dodajmo tome projekte romanizacije kineskog, japanskog ili arapskog, i dobićemo sliku svetske prevlasti latinice kao nesumnjivo praktičnog i internacionalno upotrebljivog pisma, ali i važnog simbola prestižne zapadne civilizacije“ (Bugarski, 1996: 103).

1.3. Zone tipova pisama u svijetu

Ranko Bugarski (1996) tvrdi da se tipovi pisama danas mogu podijeliti na pet glavnih zona: najveće su latinična i ćirilicna, i one se spajaju na teritoriju bivše Jugoslavije. Latinici je istočna granica u Hrvatskoj, a od tamo ide kroz cijelu zapadnu i sjevernu Europu, zatim preko Atlantika u Sjevernu i Južnu Ameriku i dalje, pokrivajući najvećim dijelom Pacifik i Oceaniju, a uz to i dobar dio Afrike. Ćirilici je zapadna granica u Srbiji, otkuda se dalje kreće kroz velik dio istoka Europe, djelomično kroz centralnu Aziju sve do Pacifika. Arapsko pismo obuhvaća zonu sjeverne Afrike, Bliski istok i dijelom centralne Azije kreće se do Indonezije. Kinesko pismo zauzima istočnu Aziju, Kinu, Tajvan, djelomično Japan i Koreju. Indijsko pismo širi se iz Indije u Tibet, Burmu, Tajland, Laos, Šri Lanku i dalje do Filipina. Od većih, „neraspoređenih“ pisama, treba spomenuti još japansko, koje je kineskog podrijetla, ali ipak samosvojno, te grčko u Europi i hebrejsko u Izraelu. Osim kineskog i japanskog, sva su spomenuta pisma alfabetskog tipa, međutim, nisu sva potpuni alfabeti.

2. Slavenko pismo – glagoljica i ćirilica

Sintezu spoznaja o slavenskoj pismenosti donosi Stjepan Damjanović u *Slovu iskona* (2004), gdje iznosi podatke o počecima glagoljičkog i ćirilicnog pisma⁸, koji se prikazuju u ovome poglavlju te narednom poglavlju o glagoljici.

⁸ „Вопрос о возникновении славянского и, в частности, русского письма остается одним из еще не разрешенных вопросов. До сих пор не установлено, ни когда появилось письмо у славян, ни что представляло собой первоначальное славянское письмо. Особенно усложняется вопрос тем, что до нас дошли не одна, а две древнейших славянских азбуки - кириллица и глаголица, памятники которых восходят к концу IX - началу X в. Между тем все летописные источники рассказывают о создании византийским миссионером в Моравии Константином Философом на рубеже 60-х годов IX в. какой-то одной славянской азбуки. Кроме того, накоплены факты, свидетельствующие о существовании у славян письма еще до введения азбуки Константина.“ (Истрин, 1961).

Najstariji slavenski spomenici pismenosti pisani su jednom od dviju slavenskih azbuka, ili glagoljicom ili ćirilicom, no kasnije se ta dva slavenska pisma različito razvijaju: najstarija ćirilica bila je temelj na kojem su se razvijali razni oblici ćiriličnih grafija sve do suvremenih, kojima se služe Rusi, Ukrajinci, Bjelorusi, Srbi, Crnogorci, Makedonci i Bugari. Glagoljica je u prvim stoljećima slavenske pismenosti po rasprostranjenosti ravnopravna ćirilici, međutim, od 12. stoljeća glagoljica se koristi samo na dijelu hrvatskog narodnog prostora. Kasnije se ona još pojavljuje, no isključivo kao posljedica djelovanja hrvatskih glagoljaša i na drugim slavenskim prostorima. Povlačenje glagoljice, ističe Damjanović (2004: 49), nije povezano isključivo s karakteristikama toga pisma, odnosno s njegovom složenošću: latinica i ćirilica nisu je potisnule zbog toga što su bile jednostavnije i praktičnije, nego zato što je iza njih stajala veća društvena i gospodarska moć.

Izvori (ibid.) navode da se u povijesnim vrelima najstarijeg razdoblja slavenske pismenosti govori o slavenskom pismu, ali ga se ne imenuje precizno. Naziv *kurilovica* prvi se put se spominje u Proročkim knjigama, ruskom zapisu novogorodskoga popa Upira Lihija iz 1047. godine. Slijedi ulomak iz *Slova iskona* Stjepana Damjanovića (2004: 49) koji svjedoči o tome:

Naime, Upyr Lih zapisao je na Proročkim knjigama s tumačenjem ove riječi: *Slava tebê, gospodi, jako spodobi mr̃ napisati knigy si is kurilovicê knjazu volodimiru novê gorodê knbžastju*. Budući da su spomenute Proročke knjige napisane ćirilicom, čini se vjerojatnim da izraz *iz kurilovice* zapravo znači *iz glagoljice*. Razumije se da to ne možemo držati sigurnim, ali među istraživačima slavenske starine nije malo onih koji misle da je predaja o Konstantinu-Ćirililu kao autoru prvog slavenskog pisma bila vrlo jaka i da je u prvim stoljećima mogla njegovo ime vezati uz glagoljicu, a tek kasnije uz ćirilicu kada je ona postala premoćnom po rasprostranjenosti. Sigurno je da su glagoljica i ćirilica jedna drugoj posuđivale ime. Na hrvatskom području se također naziv ćirilica [ćirilica] upotrebljava za glagoljicu (u dubrovačkim dokumentima iz 14. i 15. stoljeća popovi glagoljaši nazivaju se presbyteri chiurilice), a sve do u naše dane Poljičani (stanovnici između Splita i Omiša) svoje ćirilsko pismo zovu glagoljicom, kao što su to činili i njihovi preci. Naziv glagoljica nastao je na hrvatskom tlu. Izveden je od glagola glagolati (= govoriti). Oblici toga glagola čuli su se izvanredno često kod obavljanja crkvenih obreda na prvom slavenskom književnom jeziku, a tekstove je katolički svećenik — glagoljaš — čitao iz knjiga pisanih osebnim pismom koje Franjo Glavinić još u 17. stoljeću zove glagoljicom, ali termin glagoljski poznat je još od 16. stoljeća.

2.1. Glagoljica

Prema podacima iz Hrvatske enciklopedije⁹, naziv *glagoljica* prvi je put zabilježen u talijanskom pismu Franje Glavinića rimskoj Propagandi 1626. godine, a koristi se učestalije tek od 19. st. Izveden je prema glagolu *glagoljati*, koji, osim svojeg izvornog značenja *govoriti*, označuje i obavljanje službe Božje na staroslavenskom jeziku. Za razliku od ćirilice, glagoljica ne podsjeća ni na jedno poznato pismo – i to ne samo na prvi pogled, nego ni nakon detaljnih analiza ne mogu se lako, jednoznačno i prihvatljivo uspostaviti veze između glagoljice i drugih grafija.

Damjanović (2004: 54-56) navodi tri polazišta u objašnjavanju geneze glagoljice: Prva su egzogena – polazišta koja za svaki glagoljični grafem traže uzor u nekom drugom grafijskom sustavu. Najčešći pokušaji pronalaska uzora glagoljici bili su oni koji su je povezivali s raznim oblicima grčkoga alfabeta. Engleski paleograf Isaac Taylor i hrvatski slavist Vatroslav Jagić (u literaturi se često govori o Taylor–Jagićevoj teoriji) glagoljicu su vezali uz grčko kurzivno pismo¹⁰ iz 8. i 9. stoljeća. Izvođenja nekih glagoljičnih grafema iz grčkog kurzivnog pisma bila su uvjerljiva, ali takvih nije bilo mnogo. Drugi istraživači (V. Vondrak, R. Nahtigal, F. F. Fortunatov, N. S. Trubeckoj, J. Vajs itd.) pokušali su dio glagoljičnih grafema objasniti ugledanjem u grčki alfabet, a dio ugledanjem u druga pisma: starožidovsko, sirijsko, gruzijsko, armensko itd. S druge strane, postojali su i oni koji su izvore glagoljice tražili potpuno izvan grčkog sustava pisma. Damjanović navodi još pokušaj L. Geitlera da glagoljicu dovede u vezu s albanskim pismom, teoriju K. Grubišića da je glagoljica nastala ugledanjem u poznati alfabet vizigotskoga biskupa Vulfile, te pokušaj P. J. Černyha, V. A. Konstantinova i Lj. V. Čerepinina šezdesetih godina 20. stoljeća da glagoljicu, pa čak i ćirilicu dovedu u vezu s nedešifriranim znacima nađenim u Pričnomorju te s ciparskim slogovnim pismom. Dakle, prema shvaćanjima tih istraživača, nekoliko je pisama moglo poslužiti kao uzor. Međutim, i dalje ostaje nerazjašnjen postanak velikog broja grafema, s druge strane sva ta objašnjenja ne uzimaju u obzir glagoljicu kao cjelovit grafijski sustav. Ipak, ta brojna istraživanja s vremenom su rezultirala spoznajom da je glagoljica autorsko djelo, rezultat individualnoga čina, da ju je vjerojatno stvorio kršćanin, filolog, poliglot iz grčkoga kulturnog ozračja. Većina se stručnjaka danas slaže da je to bio Konstantin-Ćiril. „Konstantin-Ćiril dobro je poznao originalne oblike i glasovnu vrijednost

⁹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22160>.

¹⁰ lat. *cursivus* – tekući; kurzivno pismo je grafički pojednostavljen, nekaligrafski tip slova koja su međusobno povezana, nastao iz potrebe za bržim pisanjem.

grčkih i semitskih slova, čak i njihovu povijest, zatim fonetiku slavenskih glasova. On je svojom jakom individualnošću stilizirao i stvorio slavenski alfabet (azbuku) samostalnije i bolje od svih reformatora prije i poslije njega“ (Tentor, 1932: 125).

Druga su egzogeno-endogena polazišta koja polaze od toga da se autor glagoljice ugledao u druga pisma, ali i da postoje elementi glagoljične strukture koji se ponavljaju, tj. iz jednoga glagoljskog grafema razvija ih se nekoliko. Spoznaja da je jedan čovjek autor glagoljice, pomogla je da se u njoj sve više počnu tražiti elementi sustavnosti i da se, barem jedan broj grafema, počne objašnjavati razvitkom unutar samog (glagoljičnog) grafijskog sustava. Damjanović (2004: 55) izdvaja primjer Thorvi Echkaradt, koja se oslanjala na formalne i stilske elemente u svojim prosudbama, a sličnih je nazora i Josip Hamm. Temeljni stav tih istraživača je da se prvotna glagoljica sastojala od dva niza grafema: jedni su se razvili u sustavu (*endogeni*), drugi su u sustav uneseni izvana (*egzogeni*).

Treća, endogena, polazišta su koja ne uzimaju u obzir poticaje izvana, nego traže elemente od kojih su svi grafemi stvoreni i pokušavaju otkriti načine slaganja tih elemenata. Damjanović (2004: 56) navodi nekoliko autora teorija ove skupine. Finski slavist Georg Černohwostow izrazio je sredinom 20. stoljeća uvjerenje da glagoljici ne treba tražiti uzor niti u jednom od triju najpoznatijih pisama (grčkom, latinskom, židovskom) jer se Konstantin, poznati protivnik trojezične hereze, nije želio ugledati u te grafije. Po njegovu mišljenju, glagoljica je originalno pismo koje počinje križem (+), a i sva ostala slova temeljena su na kršćanskim simbolima. To su križ (simbol otkupljenja, sprava na kojoj je Krist bio mučen i umro; tako je spasio čovječanstvo, a križ je od znaka poniženja postao simbolom slave), krug (simbol vječnosti, predstavlja Božju savršenost i vječnost) i trokut (istostranični trokut simbolizira Trojstvo jer predstavlja cjelinu sastavljenu od tri jednaka dijela). Paleografima je ipak zanimljiviji bio pokušaj V. Jončeva, koji je opisao kružnicu oko svakog slova i predočio nam mrežu u koju se može upisati svako glagoljično slovo. Tu mrežu čini spomenuta opisana kružnica koju četiri dijametra dijele na osam jednakih dijelova. Svako je slovo samo neki dio predstavljenog modela i svaki takav dio može se poistovjetiti s kružnim isječcima. Jončevljevo razmišljanje već uvelike postaje polazištem za daljnja istraživanja. Zanimljiv je i pokušaj hrvatskog filologa Slavomira Sambunjaka da glagoljicu poveže s ukupnošću Konstantinova svjetonazora i životnoga iskustva.

Glagoljicu koja se od nastanka toga pisma pa do 12. stoljeća upotrebljavala u Moravskoj, Panoniji, Češkoj, Bugarskoj i Hrvatskoj naziva se oblom jer je kružić jedan od

temeljnih elemenata toga pisma, ali oble su i spojnice koje povezuju elemente. U literaturi se smatra da obla (makedonska, bugarska) glagoljica nije starija od uglate (hrvatske), nego da su obje nastale otprilike u isto doba. Ipak, većina (npr. Ilčev, Jončev, Sambunjak i dr.) i dalje vjeruje da je razvoj tekao od oblih preko poluobljih do uglatih oblika.

Prema Damjanoviću (2004), obično se smatra da je razvitak oble glagoljice tekao u četiri faze:

a) Solunska (860.–863.) koja nije zabilježena u tekstovima, nego je znanstvenici pokušavaju rekonstruirati iz abecedarija i osobina sačuvanih u kasnijem razdoblju.

b) Moravsko–panonska faza (863.–885.) pokriva vrijeme neposrednog djelovanja Konstantina i Metoda. Donijela je neke promjene u glagoljskoj grafiji.

c) Češka faza (885.–1097.), iz koje se samo *Praški listići* mogu smatrati njezinim predstavnikom jer su prepisani vjerojatno u Sazavskom samostanu. Poslije Metodove smrti (885.) dio njegovih učenika skrio se u Češku, čiji se knez Borivoj krstio nešto prije Metodove smrti. Tamo je glagoljica, sve do protjerivanja slavenskih svećenika 1097. godine, služila ne samo u bilježenju liturgije, nego i za prve zapise na češkom jeziku.

d) Ohridska faza (886.–12. st.) započela je dolaskom Ćirilovih i Metodovih učenika, a završila se u 12. stoljeću kada ju je potisnula ćirilica. Bila je ona pismom Ohridske književne škole. Smatra se da je od soluskog vremena do ohridske faze na makedonskom tlu došlo do pojedinih promjena na planu fonda znakova.

Kao što je poznato, glagoljica od 12. st. živi samo na dijelovima hrvatskoga teritorija, na kojima je ona pismo za sve civilizacijske potrebe, a ne samo za crkvene knjige, kao što se često vjeruje. Na hrvatskim prostorima poprimila je uglate oblike, pa se u literaturi govori o uglatoj ili hrvatskoj glagoljici. Njome se još uvijek pisalo na Krku i u 19. stoljeću, a početkom 20. stoljeća hrvatska glagoljica upotrebljavala se samo još u krčkoj i senjskoj biskupiji. Posljednji je glagoljski misal otisnut 1893. godine u Rimu, u pripremi i organizaciji D. A. Parčića, ponovno i 1905. godine, no i u liturgijskoj primjeni istisnula ju je latinica; isti je misal 1927. godine otisnut latinicom (*Hrvatska enciklopedija*, čl. „Glagoljica“).

2.2. Pitanje prvenstva

Problem prvenstva ćirilice i glagoljice još nije razriješen. Ne postoji značajna vremenska razlika u datiranju spomenika, i ćirilični i glagoljični javljaju se u otprilike isto vrijeme u posljednja dva desetljeća 9. stoljeća. Damjanović (2004) ističe da se većina stručnjaka slaže oko činjenice da je glagoljicu stvorio Konstantin-Ćiril, ali to opet nije dokaz

starosti glagoljice. Također, Damjanović (ibid.) nabraja nekoliko primjera za prethodno tvrdnju. Emil Georgiev priznaje Konstantinu autorstvo, ali opet tvrdi da je ćirilica starija. Osim datiranja, pokušavalo se objasniti i time koje se pismo ugledalo u koje. No opet, nemoguće je reći je li se ćirilica ugledala u glagoljicu i potom pojednostavnila i stilizirala elemente kao grčku uncijalu, ili se pak glagoljica ugledala u ćirilicu i stilizirala te ukasila elemente. Josip Hamm tvrdi da bi glagoljica podsjećala na grčku uncijalu da se ugledala u ćirilicu, a Emil Georgiev govori da ćirilica preuzete grafeme ne mijenja (uspoređujući grafeme iz grčkog alfabeta) te da to isto ne bi činila i s glagoljičnim grafemima. (Damjanović, 2004: 59-60)

Razlike su se tražile i u brojevnom sustavu, ističe Damjanović (ibid.). U glagoljici prvih devet slova označavaju jedinice, sljedećih devet desetice, zatim stotice, a potom slovo ċ tisuću. Nikolaj Trubeckoj pretpostavlja da je u protoglagoljici sljedećih devet grafema stajalo na mjestu tisućica (č, š, ѣ, у, ъ, е, ју, ја, је). Ћirilica se pak držala grčkog alfabeta, stoga su brojevne vrijednosti izmiješane, slavenska slova ili nemaju brojevne vrijednosti (b, ž, št, š, y, ě, ѡ, ѳ) ili su ih preuzele zbog sličnosti s nekim grafemima grčkog alfabeta (č, Ϸ), a također je imala i episemone, grafeme koji su u alfabetu služili samo za bilježenje brojeva. Međutim, ti argumenti govore samo o pitanju autorstva, ali ne i o pitanju prvenstva.

Danas se stručnjaci još uvijek nisu usuglasili oko pitanja prvenstva koje nije riješeno. Međutim, uz već spomenute, Damjanović (2004) navodi i sljedeće argumente o starosti glagoljice:

- 1) Spomenici pisani glagoljicom arhaičniji su od ćirilčnih;
- 2) Javljaju se pogreške pri prepisivanju iz glagoljskih matica, što bi govorilo da su glagoljični tekstovi stariji;
- 3) Sačuvani su palimpsesti, pergamene s kojih je skinut jedan dio, a potom napisan drugi. Skinuti je dio pročitao modernim analizama i tehnološkim napretkom, a najčešće je on glagoljički (prvo je napisano glagoljicom, pa se to izbrisalo, a onda napisalo ćirilicom);
- 4) Traktat Crnorisca Hrabra *O pismenima* govori da je Konstantin-Ćiril stvorio novo pismo, a da su se slavenske riječi pokušavale bilježiti grčkim slovima „bez ustrojenja“.

Osim argumenata koje je Damjanović naveo, Tentor (1932) o prvenstvu glagoljice navodi još i sljedeće:

- 1) U krajevima gdje su djelovali Ćiril i Metod, ima samo glagolskih spomenika, a i u zemljama, u koje su otišli njihovi učenici i njihove knjige (Hrvatska, Makedonija), vlada ćirilica. Najstariji ćirilčni spomenici, kao na primjer *Savina knjiga*, prepisani su iz glagoljice;
- 2) I kod Rusa u 11. stoljeću postoji ćirilčna knjiga koja je prepisana iz drugog slavenskog pisma, tj. iz glagoljice. Nadalje, u ćirilčnim rukopisima ima pojedinih glagoljičnih slova, što znači da je ćirilica u upotrebi, a starija glagoljica u tim krajevima polako zamire;
- 3) U glagoljici je vidljiva veća samostalnost (samoniklost), a i jezik je u njoj stariji nego u najstarijim ćirilčnim spomenicima.

Tentor također tvrdi: „Trebalo je, kako rekosmo, more rasprava i čitavo stoljeće, dok se priznalo, da je glagoljica starija, jer u pitanju pisma ljudi su vrlo konzervativni, a u našem predmetu bila je angažirana ćirilica, kojom piše preko 100 milijuna pravoslavaca, dok se glagolicom služi (i to samo u crkvi) oko 400.000 Hrvata-čakavaca“ (Tentor, 1932: 120).

3. Ćirilica

3.1. Postanak i razvoj

Ćirilica je pismo kojim se danas služi više slavenskih naroda: Srbi, Rusi, Ukrajinci, Bjelorusi, Bugari, Makedonci i Crnogorci. U uporabi je oko tisuću godina i jedna je od dvije najranije slavenske azbuke kojima su pisani staroslavenski spomenici. Ime je dobila po srednjevjekovnom prosvjetitelju Konstantinu-Ćirilu, iako se u ranom srednjem vijeku tako se nazivala druga slavenska azbuka – glagoljica. Na to upućuje već spomenuti kratak zapis u ruskom ćirilčnom rukopisu *Upira Lihija* iz 1047. godine.

Prema Vukomanoviću (2006: 241), prvu slavensku azbuku stvorio je Ćiril još prije odlaska u Moravsku. Za to ima mnogo dokaza u pisanim izvorima, a najranija svjedočanstva nalaze se u starim slavenskim biografijama – životinima Ćirila i Metoda, tzv. *Panonskim legendama* te u polemičkom spisu *Crnorisca Hrabra* iz kraja 9. stoljeća odnosno početka 10. stoljeća (spis je sačuvan u kasnijim prijepisima).

Izvori (ibid.) navode da se u Ćirilovom životopisu na dva mjesta govori o azbuci i prvoj slavenskoj pismenosti. I u Metodovu životinju također se spominje da je Filozof (Konstantin-Ćiril) na zahtjev bizantskog cara Mihajla stvorio slavensko pismo i s grčkog

jezika preveo prve liturgijske spise. U spisu Crnorizca Hrabra ta su svjedočanstva još potpunija; po njemu se vidi da je prva slavenska azbuka imala 38 slova. Međutim, od tada je prošlo više od tisuću godina, pa je danas u znanosti gotovo nemoguće sa sigurnošću utvrditi je li to prvo pismo bilo glagoljica ili ćirilica. Smatra se da je najstariji ćirilicom pisani spomenik *Samuilov natpis* iz 992.–993. U 10. stoljeću pisan je i *Kijevski misal*, najstariji staroslavenski spomenik pisan glagoljicom. Dakle, najstariji staroslavenski spomenici pisani dvjema slavenskim azbukama potječu iz približno istog vremena, pa se na temelju njih ne može sa sigurnošću zaključiti koje je pismo starije. Međutim, u znanosti se na temelju mnogih pouzdanih dokaza odavno vjeruje da je starija glagoljica, iako ima i drukčijih gledišta (Georgijev, Istrin i dr.). Više o tome govorili smo u prethodnom poglavlju.

Smatra se da je ćirilica, kao drugo slavensko pismo, nastala za vrijeme cara Simeona (893.–927.) u Bugarskoj. U *Slovu iskona* Stjepan Damjanović (2004) sustavno opisuje postanak ćirilice. Drugi izvor na kojemu se temelji ova cjelina je *Srpski jezik i njegov razvoj* (2006) Slavka Vukomanovića. U nastavku poglavlja slijedi prikaz toga procesa prema dvama izvorima.

Kao njezina osnova uzeto je mlađe grčko uncijalno (ustavno) pismo. Naziv uncijalni vezuje se sa starorimskom mjerom: *uncia* = 2, 663 cm. Neki pak misle da je taj naziv u vezi s terminom *initialis*, tj. početno slovo. Radi se o svečanom pismu, s velikim uspravnim slovima koja stoje svako za sebe, tj. nisu međusobno povezana. Ta je grčka uncijala toliko slična nekim ćiriličnim slovima da bi logičkim zaključkom svatko mogao doći do spoznaje da je grčkog porijekla (Damjanović, 2004: 52). Slova u staroslavenskoj ćirilici imala su ime i točno određeno mjesto u azbučnoj tablici. Po imenu prva dva ćirilična slova (*az* + *buki*) nastao je kasniji naziv *azbuka*, koji zapravo odgovara grčkom i latinskom nazivu *alfabet* (alfa + beta). Ruski (ukrajinski i bjeloruski) termin *alfavit* stvoren je na isti način, samo što je u drugom dijelu složenice umjesto starogrčkog *beta* srednjegrčki, odnosno bizantski izgovor *vita* (Vukomanović, 2006: 243).

Međutim, Vukomanović (ibid.) ističe da prvobitna ćirilica nije bila u svemu doslovna kopija srednjovjekovnog grčkog uncijalnog pisma. Fonološki sustav grčkog jezika prilično se razlikovao od fonološkog sustava tadašnjeg staroslavenskog jezika, čiju je osnovu činio jedan makedonski dijalekt. Grčki jezik imao je znatno manje fonema, a razlika se posebno vidjela u vokalima. Staroslavenski je imao čak petnaest samoglasnika, gotovo tri puta više, nego što ih je bilo u grčkom. Kada se usporede grčki i staroslavenski fonološki sustavi, jasno se razlikuju

dva reda fonema: oni koji su postojali u oba jezika i fonemi koje je jedan jezik imao, a u drugome ih nije bilo. Iz toga je očigledno da se tvorci slavenskih azbuka nisu mogli osloniti isključivo na grčku grafiju, već su za slavenske glasove morali tražiti nova grafijska rješenja.

Veći dio ćirilичne azbuke čine znakovi iz grčkog alfabeta: а, в, г, д, е, з, х, и, њ, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ф, w, ѳ, ѕ, ѧ. Međutim, od njih je u slavenskom pismu bilo neophodno samo osamnaest, a šest grafema (ѡ, w, ѳ, ѕ, ѧ, ѧ) bilo je suvišno zbog razlika u grčkom i staroslavenskom fonološkom sustavu. Tih 6 grafema koristilo se samo u posuđenicama iz grčkog jezika i za označavanje brojčane vrijednosti. Drugu veliku skupinu čine ona ćirilična slova koja označavaju staroslavenski glasovi kojih nije bilo u grčkom jeziku. Za njih su morale biti stvorene novi grafemi. To su: Ѡ, ж, ѡ, ч, ш, щ, s, ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ, ѫ. Neki istraživači tvrde da su ta slova nastala ugledanjem u druge, a ne u klasični grčki alfabet, drugi misle da su i ona nastala ugledanjem u taj grafijski sustav, samo što su napravljena kombiniranjem znakova iz njega, treći idu od slova do slova (od skupine slova do skupine slova) objašnjavajući njihovo podrijetlo. Za neke grafeme nije teško otkriti da su nastali kombinacijom elemenata:

$$\begin{aligned} \text{Я} &= \text{I} + \text{А} & \text{ІА} &= \text{I} + \text{А} & \text{ШЦ} &= \text{Ш} + \text{Т} \\ \text{Ю} &= \text{I} + \text{Oy} & \text{ІЖ} &= \text{I} + \text{Ж} & \text{ЫІ} &= \text{Ы} + \text{І} \\ \text{ІЄ} &= \text{I} + \text{E} \end{aligned}$$

Vrlo je jasno da su se elementi grafema kombinirali, no i dalje je nepoznato podrijetlo nekih elemenata koji ulaze u te kombinacije: А, ж, ш, ѣ, a njima se pridružuju i drugi grafemi iz spomenute druge skupine: Ѡ, ж, ѡ, ч, ѣ, ѥ. Većina tih slova (zapravo sva osim ѥ), po mišljenju nekih istraživača, nastala su ugledanjem u glagoljična slova. Drugi pak misle da je zapravo glagoljica stilizirala te ćirilичne grafeme (Damjanović, 2004: 53).

Za tri slova ѡ, ч, ш pretpostavlja se da su nastala prema glagoljskim slovima. Grafička podudarnost osobito je velika između glagoljskog i ćirilичnom ш. Pet ih je dobiveno transformacijom nekih drugih ćirilичnih slova. Tako je za osnovicu slova za vokale А, ж poslužilo slovo А, koje je u nekim bizantskim rukopisima vrlo slično ćirilичnom А (mali jus), a ponekad i slovu ж (veliki jus). Tri slova ѣ, ѥ, Ѧ vjerojatno su stvorena prema ćirilичnom Б (buky). Naime, sva tri imaju zajednički dio ѣ. Postanak slova s, ж nije dovoljno jasan. Prva grafija mogla je nastati prema varijantnom, novijem obliku ζ starogrčkog grafema ζ, koji se

inače rano izgubio, a druga je možda napravljena dodavanjem uspravne crte slovu x. Među ovim novim slovima ima ih više koja su složenije grafičke kombinacije, nastale na bazi zajedničkih principa. Takvih je 5 slova (ю, я, ѳ, ѣ, ѥ) napravljeno prema istome načelu, tako da je ispred grafema kojima se obilježavaju vokali (o, a, ε, Ѧ, ж), dodano l, a potom su oba slova spojena jednom vodoravnom crtom u grafičku cjelinu. Grafija ш, koja i u glagoljici ima sličan oblik, nastala je spajanjem dva slova u jedno, pa stoga nema sumnje da je taj grafem preuzet, s malim grafičkim izmjenama, iz glagoljice. Posljednja dva grafema ѡ, оу slobodna su kombinacija dvaju zasebnih slova (digrama) kojima se označava jedan glas. Smatra se da su prema istom principu sastavljena ta slova i u glagoljici, pa je i to posredni utjecaj glagoljice na ćirilicu. Kasniji ćirilični spomenici imaju znatno više grafija. Pojavljuju se i pojedina slova s dijakritičkim znakom, kojima su se označavali staroslavenski palatalni suglasnici (л, н, р). Također, u tim se spomenicima kombinacijom dva grafema označava jedan glas. Tako se, na primjer, r i l piše рь, рѣ, лѣ, лѣ. Treba spomenuti i da se u staroslavenskim spomenicima iz 11. stoljeća nalazi i po nekoliko grafema za isti glas. Staroslavenska ćirilica je iz grčkog pisma preuzela i šest redundantnih grafema, kojima su se uglavnom označavali brojevi. Kada se prikupe sva ta slova iz staroslavenskih rukopisa, odnosno kada se uzmu u obzir sve različite grafijske varijante, slova ima više od pedeset. Sve to pokazuje da ni ćirilica kojom su pisani najstariji staroslavenski spomenici, nije bila fonološka azbuka u kojoj se svaki glas (fonem) označava samo jednim slovom. U njoj ima nekih nepotrebnih slova, a za neke glasove nisu stvorena zasebna slova. Ali uz sve manjkavosti (različite ligature, dijakritički znakovi, digrami itd.) imala je veliku prednost: oblik slova i u toj prvoj fazi bio je vrlo jednostavan. To je u velikoj mjeri utjecalo na širenje pisma kod velikog broja slavenskih naroda. Ћirilica je, kao znatno jednostavnija i poznatija azbuka (u njoj je većina grčkih slova) ubrzo počela potiskivati prilično kompliciranu, originalnu, autentičnu glagoljsku grafiju kod pravoslavnih Slavena. O širokoj uporabi ćirilice kod istočnih Slavena govori i to što se u Rusiji sačuvalo sedam većih datiranih crkvenih spomenika iz 11. stoljeća. Najstarije među njima je *Ostromirovo evanđelje*, pisano u razdoblju 1056.–1057. Malo kasnije pisani su *Svjatoslavov zbornik* (1073.), *Arhandelsko evanđelje* i još nekoliko drugih spomenika. Iz 11. stoljeća potječe još dvadesetak ruskih nedatiranih ćiriličnih spomenika. (Vukomanović, 2006: 244-245)

Iz 11. stoljeća na prostorima južnih Slavena sačuvano je vrlo malo pisanih spomenika. Osim već spomenutih staroslavenskih tekstova, na južnoslavenskom jezičnom prostoru najmlađi su ćirilični rukopisi iz 12. stoljeća. Iz toga je doba sačuvan samo jedan liturgijski

spomenik na srpskom i hrvatskom jezičnom području: *Miroslavljevo evanđelje*. Krajem 12. stoljeća pisana su još samo dva manja zajednička srpska i hrvatska ćirilčna spomenika: *Povelja Kulina bana* i *Hilandarska povelja Stefana Nemanje*. Iz tog vremena potječe i najstariji datirani spomenik srpske ćirilice, potpis župana Nemanje i njegova brata, kneza Miroslava na latiničnoj povelji iz 1186. godine. Na makedonskom području nađeni su ćirilčni spomenici iz 12. stoljeća: *Dobromirovo evanđelje*, *Ohridski apostol* i drugi. Ćirilica se prilično brzo proširila na velikom području: u Bugarskoj, Rusiji, Makedoniji, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj (posebno u južnoj i srednjoj Dalmaciji) i drugdje. (Ibid.)

3.2. Pitanje autorstva

Pitanjem autorstva ćirilčnoga pisma bavili su se mnogi, no ovu cjelinu potkrijepit ćemo tumačenjima Stjepana Damjanovića (2004) i Mate Tentora (1932).

Dugo se bezuspješno pokušavalo dokazati da je jedan od učenika *Solunske braće*, Kliment, Naum ili netko drugi autor ćirilice i da ju je tako nazvao u čast svome učitelju, Konstantinu-Ćirilju, tvrdi Damjanović (2004: 52-53). Krajem 9. stoljeća, učenici Ćirila i Metoda krenuli su u raznim smjerovima. Najprije su došli u tadašnju bugarsku prijestolnicu, Plisku, gdje se tada odvijao proces pokrštavanja i slaveniziranja. Tamo su dobili podršku za svestranu religioznu i kulturnu djelatnost. Godine 893. održan je veliki državno-crkveni sabor, na kojemu je slavenski jezik proglašen službenim, a ćirilica službenim pismom. Tada počinje i djelatnost tzv. Preslavske književne škole te se počinju prepisivati tekstovi s glagoljice na ćirilicu. Međutim, jedan od učenika *Solunske braće*, Kliment, nije se slagao s takvom kulturnom politikom jer bi prihvaćanje glagoljice vjerojatno uzrokovalo ponovno zaoštavanje odnosa s Bizantom, pa zajedno s Naumom odlazi u Ohrid, gdje osniva drugu poznatu školu, čija misija je očuvati tradiciju *Solunske braće*, odnosno glagoljicu. Takvu je djelatnost Ćirilovih učenika teško povezati s pretpostavkom da je upravo jedan od njih autor ćirilice. Damjanović (ibid.) nadodaje: „Uostalom, kako je to više puta istaknuo E. Georgiev, a prihvatili svi značajniji suvremeni paleoslavisti, ćirilica nije rezultat pojedinačnog nadahnuća, nego povijesnog procesa u kojem su sudjelovali mnogi, a početak mu je u onom nesustavnom bilježenju slavenske riječi grčkim i latinskim slovima, u pisanju „bez ustroenija“ koje spominje Crnorizac Hrabar u svome traktatu *O pismenima*. To je proces poznat uostalom u brojnim slučajevima kada je narod na nižoj kulturnoj razini postupno apsorbirao kulturu susjednog superiornog naroda, i u tom procesu preuzimao i pismo, a poslije ga, kako ispravno tvrdi E. Georgiev, prilagođavao svome jeziku.“ (ibid.).

Odgovoriti na pitanje tko je autor ćirilice, značilo bi zapravo utvrditi tko je konačno uobličio rezultate dugogodišnjeg procesa, zaključuje Damjanović (ibid.). Ako je takav i postojao, danas se ne zna o kome se radi. Međutim, zanimljiva je teorija Mate Tentora o postanku i autoru ćirilice:

Svećenstvo je u Bugarskoj bilo grčko, koje je vrlo nerado moglo primiti zamjenu grčkoga jezika sa slavenskim, ali ono bi to moglo ipak lakše podnijeti (jer je u trideset godina ipak moglo naučiti jezik većine) negoli da primi i pismo (glagolicu), koje je dosta udaljeno od općenito u crkvi upotrebljavane uncijale. Zato da je Simeon – po svojem odgoju i obrazovanju polugrk – predložio kompromis, tj. nek se sastavi slavenska azbuka, koja će biti grčka uncijala nadopunjena pismenima za specijalno slavenske glasove. Taj posao mogao je da preuzme samo koji učenik sv. braće Ćirila i Metodija, u prvom redu Kliment. Kako su odbili da obave taj posao i Kliment i Naum, ostajući vjerni tradicijama sv. braće, prihvati se te reforme njihov mlađi suvremenik presviter Konstantin. Ali nije bilo dosta, da se sastavi nova azbuka, već je trebalo i prepisati sve crkvene knjige. Taj je posao morao trajati za cijeloga vladanja Simeonova, zato je glagoljica dugo vremena živjela – ne samo u Macedoniji, već i u istočnoj Bugarskoj – pored nove, po stilu čisto grčke azbuke (ćirilice). Konstantin filozof (u samostanu Ćiril) sastavio je prvu slavensku azbuku (glagolicu), a drugoj je slavenskoj azbuki (ćirilici) autor presviter Konstantin. Kako je kod najvećeg dijela Slavena glagolica pala u zaborav, naziv ćirilica, koji je još u 11. stoljeću označivao u Rusiji našu glagolicu, prenesen je na drugo slavensko pismo (današnju ćirilicu), koje je zavlдалo kod svih pravoslavnih Slavena. Oba sastavljača slavenskih azbuka zvala su se Konstantin. Tijekom vremena pomiješala su se ta dva Konstantina te je naziv ćirilica (za našu glagolicu) prenesen za oznaku pisma drugoga Konstantina, tj. naše ćirilice (Tentor, 1932: 147-148).

3.3. Ustav, poluustav i brzopis – tri tipa ćiriličnoga pisma

Kao što je već navedeno, ćirilica je oblikovana prema grčkom uncijalnom (ustavnom) pismu. Slova su uspravna, s pravilnim geometrijskim crtama i svako slovo stoji samo za sebe. Slova su lijepa, koriste se uglavnom u crkvi i malo je kratica. Takav se ustav koristi u Rusiji (gdje je došao iz Bugarske) sve do 17. stoljeća. Kad se pored crkvenih knjiga pojavljuju i književna djela, ustavno pismo ustupa mjesto poluustavnome. Pisci su htjeli raspačavati svoja djela, pa je pismo postajalo sve jednostavnije, s manje pravilnim crtama, kosim i neproporcionalnim slovima, slova su sve udaljenija jedno od drugoga, ima više kratica. Oblici oblici pretvaraju se u uglate ili obrnuto. Ne pazi se na ljepotu, već na čitljivost. U 12. i 13. stoljeću među južnim Slavenima vlada poluustav, dok se ustav čuva samo u crkvenim knjigama. Rusi počinju koristiti poluustav tek krajem 14. stoljeća. U 14. i 15. stoljeću poluustav u Rusiji je čisto rusko pismo, međutim, prema ruskim spomenicima iz 15. i 16.

stoljeća vidi se da ima utjecaja poluustava južnih Slavena iz 14. i 15. stoljeća, koji su oni, bježeći od Turaka, donijeli u Rusiju. Kada se počeo koristiti tiskarski stroj, za tiskanje knjiga koristilo se poluustavno pismo. Kurzivna odnosno brzopisna ćirilica javlja se paralelno s poluustavom, i to najprije među južnim Slavenima, u 13. stoljeću. Među Rusima je njezina uporaba prilično raširena u 15. stoljeću, a u 16. i 17. stoljeću koristi se i u svakodnevnom životu. Ruski poluustav koristi se u tisku sve do Petra Velikoga, koji u svom nastojanju da se približi Europi, 1708. godine uvodi novo pismo, tzv. *graždanicu*, po uzoru na ćirilski i latinski kurziv (Tentor, 1932: 152-156).

3.4. Ćirilica na južnoslavenskom prostoru

U ovome poglavlju obrađuju se promjene u pismima među južnoslavenskim narodima, s naglaskom na srpsku ćirilicu, odnosno na promjenama njenih reformatora Save Mrkalja i Vuka Karadžića, koje čine temelj većine suvremenih južnoslavenskih ćiriličnih azbuka.

Južni Slaveni doselili su se na Balkan u 7. stoljeću iz Panonije i iz Dacije (današnje Rumunjske) i zauzeli teritorije između Istočnog Rimskog Carstva (Bizanta) i nekadašnjeg Zapadnog Rimskog Carstva. Time su se podijelili u dvije grupe: s jedne strane (zapadna južnoslavenska grupa) bili su to današnji Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati, Slovenci i Srbi s druge (istočna južnoslavenska grupa) današnji Bugari i Makedonci. Te su se dvije grupe razlikovale po većem broju jezičnih razlika (Mladenović, 2008: 13). U to su vrijeme Rim i Carigrad na južnoslavenska područja slali svoje misionare koji su širili kršćanstvo na grčkom i latinskom jeziku. Slaveni tada nisu znali ni grčki ni latinski, a nisu imali ni svoje pismo. U 9. stoljeću počinje misija Ćirila i Metoda, koji su izabrani zbog toga što su dobro poznavali slavenski jezik. Zahvaljujući njima nastao je prvi slavenski književni jezik, staroslavenski, te prvo slavensko pismo, glagoljica, a kasnije i drugo – ćirilica. Južni Slaveni primili su kršćanstvo i staroslavenski jezik kao književni. U to vrijeme nije još bilo tiskara, crkvene knjige prepisivale su se rukom; pisari su u staroslavenske tekstove unosili i karakteristike svojih organskih idioma, pa su se tijekom 11. i 12. stoljeća pojavile prve redakcije staroslavenskoga jezika, primjerice srpska (srpskoslavenski jezik) i ruska (ruskoslavenski jezik). Staroslavenski jezik naziva se još i crkvenoslavenski jer se uglavnom upotrebljavao za pisanje crkvenih knjiga. Srpskoslavenski jezik bio je književni jezik Srba od kraja 12. do prve polovice 18. stoljeća. Najpoznatije djelo sačuvano na ovom jeziku prethodno je spomenuto *Miroslavljevo evanđelje*, napisano krajem 12. stoljeća (prijepis sa staroslavenskoga). Srpsko ustavno pismo

iz 12. i 13. stoljeća vrlo se malo razlikuje od bugarskoga. Na srpskoslavenskom jeziku, osim crkvenih tekstova, pisani su i poslovni dokumenti, ugovori, odredbe i naredbe vladara i feudalaca, priznanice itd. U tim tekstovima srpskoslavenski jezik dobio je više obilježja narodnog jezika. Najznačajniji pravni dokument pisan ćirilicom iz toga vremena jest *Dušanov zakonik* iz 1349. godine. U 15. stoljeću dolazi do pada srpskih srednjovjekovnih država pod tursku vlast te se prekida kulturni razvoj Srba i razvoj srpskoslavenskog jezika. Od tada je književno stvaralaštvo bilo skoro potpuno ograničeno na crkvene potrebe (Tentor, 1932: 162).

Nakon stoljeća crkvenoslavenske pismenosti, na južnoslavenskom će području nastupaju veće promjene na jezičnom, a time i grafijskom planu. U prvoj polovici 18. stoljeća, navodi Okuka (2010), među južnoslavenskim narodima uvodi se ruski način pisanja ćirilice. Prvo je ruskoslavenska crkvena ćirilica potisnula srpskoslavensku, a onda 1708. godine Petar Veliki u Rusiji uvodi novu, reformiranu ćiriličnu varijantu, tzv. *graždanicu*, zajedno s novim pravopisnim odredbama. Ona je nastala po ugledu na postignuća Zapadne Europe i značila je svojevrsnu modernizaciju ćirilice; ona se s vremenom prihvaća i među južnoslavenskim narodima. Međutim, to stanje nije moglo dugo trajati, promjene su bile neizbježne na području čitave slavenske ćirilične kulture. Te su se promjene događale svugdje, s različitim rezultatima u skladu s prirodom pojedinih slavenskih jezika te kulturnom tradicijom svakog od tih naroda. Ono što je svima zajedničko kod stvaranja novih redakcija pisma redukcija je broja znakova, odnosno „rasterećenje grafijskih sistema, oslobađanje od balasta slova koja su bila bez ikakve funkcije u jeziku“ (Okuka 2010: 69).

Reforma Petra Velikog je, između ostalog, u standard minuskula uvela slova jednaka po obliku srodnim ili nesrodnim latiničnim slovima (npr. a, e, o, y, p, c, x i dr.). Mnogi su Slaveni staru, crkvenu ćirilicu smatrali svetom, pa su uvođenje građanskog pisma i miješanje s latiničnim slovima smatrali svetogrđem, ali s vremenom je i taj svjetonazor oslabio (Ibid.).

3.4.1. Srpska ćirilica

Kao što je već rečeno, srpskoslavenski jezik bio je književni jezik Srba od kraja 12. do prve polovice 18. stoljeća. „Do pometnje u pisanju doći će naročito u XVIII veku, kada se u srpskoj sredini, zajedno s ruskoslovenskim (novoruskoslovenskim) jezikom, počela upotrebljavati i ruska ćirilska azbuka. Ta je ćirilica u prvim decenijama XVIII veka stigla Srbima preko ruskih crkvenih štampanih knjiga“ (Vukomanović, 2006: 253). S ruskom *graždanicom* Srbi su dobili dva nova slova (я i ѣ) te nove oblike slova д, ж, з, ц, џ i ѣ. Međutim, građanska je ćirilica bila neprilagođena izgovoru srpskog jezika; imala je suvišna

slova щ, ѣ, э ili е, ю, я, ы, в, ѿ, zatim „tanko jer“ (ѣ), koje je služilo za umekšavanje prethodnog konsonanta, i „debelo jer“ (ѣ), slovo bez glasovne vrijednosti. S druge strane, specifičnost glasovnog sustava *srpsko-hrvatskog* jezika zahtijevala je slova za glasove lj, nj, ć, đ i dž, kojih u ruskoj azbuci nije bilo, navodi Okuka (2010: 67).

Kod Srba je stalno raslo nezadovoljstvo ruskom ćirilicom i jezikom u srpskoj pismenosti. Sve su se više bunili protiv korištenja „tuđe“ grafije i „tuđeg“ pisma za vlastitu književnost i kulturu. Jedni su smatrali da srpski pisci trebaju pisati na narodnom jeziku te su u svojim djelima izostavljali slova za koja su smatrali da ne pripadaju srpskoj pismenosti (Obradović), drugi su „tanko jer“ zamijenili apostrofima (npr. л', н' umjesto ѡ, ѣ) (Janković) itd. Svi su se izjašnjavali za reformu srpskoga pisma, tražili odgovarajuća grafijska rješenja za označavanje suglasnika đ i ć, i glasova lj i nj, a neki od njih su i ispuštali neka „suvišna“ slova. (Okuka, 2010: 70)

3.4.2. Reformatori srpske azbuke

Najznačajnije azbučne reforme ćirilice na (južno)slavenskim prostorima proveli su Sava Mrkalj i Vuk Karadžić. O njima su opširnije pisali Aleksandar Mladenović (2008) u svojoj *Istoriji srpskog jezika* te Miloš Okuka (2010), koji je djelo *Salo debeloga jera libo azbukoprotres* (pretisak Mrkaljeva originala uz opsežan predgovor) posvetio upravo toj temi. Ova cjelina temelji se na njihovim istraživanjima.

Za razliku od prethodnika koji su se, više-manje, usput osvrtni tek na pojedinačne nedostatke ćiriličnog pisma kod Srba, Sava Mrkalj tom je pitanju pristupio sustavno, posvetivši mu zasebnu znanstvenu raspravu kojom je temeljito „protresao“ ćiriličnu azbuku kao grafijski sustav u zavisnosti od fonološkog sustava srpskog narodnog jezika. *Salo debeloga jera libo azbukoprotres* napisao je 1810. godine i u njemu prvi dosljedno koncipirao prijedlog za potpunu racionalizaciju srpske ćirilice. Prema Okuki (2010), Mrkalj je uzeo u razmatranje crkvenu (slavensku, uglavnom ruskoslavensku) azbuku, a ne građansku, no rezultati do kojih je došao odnose se zapravo na obje i dokazuju da ni jedna ni druga ne mogu biti azbuke srpskog književnog jezika na narodnoj osnovi, već taj jezik mora imati svoju vlastitu azbuku kojom će se prepoznavati među drugim svjetskim jezicima. Autor također napominje da do Mrkaljeve reforme nitko nije tako radikalno i uspješno proveo reformu

srpske ćirilice, na temelju koje je Vuk Karadžić vrlo lako i s punim uspjehom stvorio današnju ćirilicu.

Polazeći od Adelungova¹¹ načela prema kojemu treba pisati onako kako se govori, Mrkalj je došao do zaključka da svaki fonem treba imati samo jedan odgovarajući znak, odnosno slovo. Prvo je izvršio klasifikaciju slavenskih (crkvenih) znakova (pismena), a onda je prešao na određivanje odnosa između fonemā srpskog narodnog jezika i pisanih znakova koji ih trebaju pratiti. Mrkalj je uveo princip *grafem=fonem*, što je danas poznati sistem fonološke grafije. Isključio je suvišna slova iz tadašnje azbuke koja nisu imala odgovarajući fonem u srpskom narodnom jeziku (ukupno 19, zajedno s nekim slovima iz građanske ćirilice). Za foneme ć, đ, lj i nj dao je prijedlog da se označavaju kombinacijama slova т, д, л и н s mekim poluglasom (ь) u svim pozicijama riječi te ga samo zbog toga zadržao u azbuci. Za fonem j uveo je samo jedan ćirilični znak (і), tzv. *deseteričko i*. Za slovo e označio je samo jednu funkciju, vokal *e*, a ne i sekvencu *je*. Stvorio je jednostavnu azbuku u okviru poznatog slovnog fonda tako da tadašnje tiskare nisu morale rezati posebna slova (znakove) za pojedine foneme srpskog jezika, što je ovo azbučno rješenje činilo lako primjenjivim. Prema Okuki (2010: 84), Mrkalj je također bio i prvi reformator ćirilice koji je praktično primijenio novo pismo – na posljednjim stranicama svoje knjige, da bi čitateljima pokazao kako izgleda reformirana ćirilica u praksi. Mrkalj je izveo pravu azbučnu revoluciju. „U svojoj knjižici *Salo debeloga jera libo azbukoprotres* Sava Mrkalj predstavio se javnosti kao prvi moderni reformator srpske azbuke koja bi služila za pisanje srpskim književnim jezikom na narodnoj osnovi“ (Mladenović, 2008: 310).

Mrkalj se svojim idejama uvelike zamjerio brojnim suvremenincima koji su mu na kraju i onemogućili realizaciju reforme. Njegovo djelo bilo je tumačeno kao izdajništvo i udar na srpsku tradiciju i pravoslavlje. Sa svojom je reformom zastao pred samim ciljem i, iako je imao viziju rješenja problema digrama i kako ih svesti na monograme, u njegovoj azbuci ostali su digrami дь, ль i нь te „tanko jer“ kao njihov dio. Tek kad se nađe rješenje tih digrama i pretvori ih se u monograme, riješit će se i problem „tankog jera“ i ostalih suvišnih znakova u srpskoj grafiji. Mrkalj je taj dio posla prepustio drugima. (Okuka 2010: 86)

Tokom srpske revolucije 1813. godine Vuk Stefanović Karadžić odlazi iz Srbije u Beč, gdje se susreće s Jernejem Kopitarom, slovenskim lingvistom koji se bavio slavistikom.

¹¹ Johann Christoph Adelung (8. kolovoza 1732. - 10. rujna 1806.), njemački gramatičar i filolog. Čvrsto je vjerovao da se ortografija pisanog jezika treba podudarati s govornim jezikom, kako je Adelung objasnio: „Piši kako govoriš“ (njemački: *Schreib wie du sprichst*).

Kopitar i Sava Mrkalj pomogli su Vuku reformirati srpski jezik i njegov pravopis. Godine 1814. Vuk Stefanović Karadžić u svojoj je *Pismenici serbskoga jezika* preuzeo Mrkaljevu azbuku i njegove digrame sveo na po jedan znak, upravo prema Mrkaljevim sugestijama. Tako je umjesto ть uveo već postojeći ħ, a tri druga digrama jednostavno spojio u monograme: дь – ħ, ль – љ i нь – њ. Sve je ostalo preuzeo od Mrkalja, uključujući i njegov znak za slovo j, tzv. *deseteričko i (i)*. Dakle, Karadžićeva prva reforma ćirilice bila je zapravo Mrkaljeva azbuka s uklonjenim digramima, prema Mrkaljevim sugestijama.

U svojoj drugoj reformi ćirilice, u *Srpskom rječniku* iz 1818. godine, Karadžić je maksimalno usavršio srpsku ćirilicu po principu „jedan glas – jedan znak“. Uz ranije uvedene znakove љ, њ, ħ, uveo je još tri nova: ħ, џ, j prema nacrtu srpskog pjesnika Lukijana Mušickog, џ je preuzeo iz ranijih tekstova u srpskoj pismenosti, a j iz latinice. Na kraju se izgled Karadžićeve ćirilice razlikovao od Mrkaljeve u samo šest slučajeva, u slovima љ, њ, ħ, ħ, џ i j. Karadžićeva reforma srpskog jezika i standardizacija srpske ćirilice službeno je priznata 1868. godine, četiri godine nakon njegove smrti (Mladenović, 2008).

Suvremena srpska ćirilica se, dakle, temelji se na sljedećim Karadžićevim promjenama:

Iz staroslavenske azbuke zadržao je 24 slova:

А а	Б б	В в	Г г	Д д	Е е	Ж ж	З з
И и	К к	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р
С с	Т т	У у	Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч	Ш ш

Dodao je jedno iz latinice:

J j

Pet novih, od kojih je dva stvorio iz digrama kojim su se do tada označavali ti glasovi:

Љ љ Њ њ Т ħ Т ħ Ц ц

Izbacio je sljedeća slova:

Ј ј (je)	Ѣ ѣ (jat)	І і (i)	Ѵ ѵ (i)	Оу оу (u)	Ѧ ѧ (o)
А а (mali jus)	Ѫ ѫ (veliki jus)	Ы ы (jeri, tvrdo i)			
Ю ю (ju)	Ѡ ѡ (ot)	Ѧ ѧ (t) S s (dz)	Щ щ (št)	Ѣ ѣ (ks)	Ѧ ѧ (ps)
Ѣ ѣ (tvrđi poluglas)	Ѧ ѧ (meki poluglas)	Я я (ja)			

Konačno, srpska ćirilična azbuka sadržava 30 slova i izgleda ovako:

а б в г д ħ е ж з и ј к л љ м н њ о п р с т ħ у ф х ц ч џ ш.

Srpska ćirilica ne sadržiava nekoliko slova koja se koriste u ostalim slavenskim ćirilicama. Ne koristi tvrdi (ѣ) i meki (ѥ) znak, nema ukrajinskog i bjeloruskog slova э, polusamoglasnika ѣ ili љ, ni slova я (istočnoslavenski jezici i bugarski), е i і (ukrajinski), є (ruski i bjeloruski) i ю (istočnoslavenski jezici i bugarski); umjesto njih se pišu po dva odvojena slova odnosno digrami: ja, je, жи, jo, ју.

3.4.3. Hrvatska ćirilica

„Osnovna razlika između hrvatske ćirilice i ostalih ćiriličkih pisama sastoji se više u grafiji i pravopisu, a manje u morfologiji. Ipak, i tu postoje značajne razlike. Prije svega u hrvatskoj ćirilici zarana nestaje svih onih slova koja su u ćirilicu prešla iz grčkoga pisma ili stare crkvenoslavenske ćirilice, a nemaju svoj odgovarajući glas u živom hrvatskom jeziku [...]“ (Zelić-Bučan, 2000: 7).

U srednjem vijeku na hrvatskom je prostoru dominirala glagoljica. Međutim, na nekim se glagoljičnim epigrafima uočavaju i ćirilična slova te se na temelju toga zaključuje da se ćirilicom najkasnije od 12. stoljeća bilježe i hrvatski tekstovi, na današnjim hrvatskim i bosansko-hercegovačkim prostorima. Od 12. do 15. stoljeća primjećuju se posebnosti zbog kojih je danas poznata posebna varijanta ćiriličnog pisma, koje je 1889. godine Ćiro Truhelka¹² nazvao *bosanćicom* (pismo poznato i kao *bosanica*, *bosanska ćirilica*, *hrvatska ćirilica*, *bosansko hrvatska ćirilica*, *zapadna ćirilica* itd.) (Damjanović, 2004: 296).

Damjanović (ibid.) navodi osnovne značajke toga pisma. Pod utjecajem glagoljičine grafije bosanćica je uklonila nefunkcionalne znakove iznad grafema, zadržala samo title te razvila poseban grafem *đerv* kojim se bilježe glasovi ć i đ. Damjanović tvrdi da je grafemski sustav funkcionalan, ali da ima i nesustavnosti: bez reda se bilježi znak ѣ, koristi se jedan grafem za označavanje više različitih glasova (и за št, šć, ć, š). Bilježenje palatalnih љ i њ se u različitim tekstovima piše različito: ponekad se ispred l i n stavlja grafem љ ili apostrof, a u dalmatinskim ćiriličnim tekstovima stavlja se jat ili (pod utjecajem talijanske grafije) g, pa se piše gl, gn. I izgled pojedinih grafema drukčiji je nego u drugim ćiriličnim pismima; i brojevni je sustav pod utjecajem glagoljice, ali u cjelini pismo se ne poklapa ni s ćirilicom ni s glagoljicom.

¹² Ćiro Truhelka (Osijek, 2. veljače 1865. - Zagreb, 18. rujna 1942.), bio je hrvatski arheolog, povjesničar i povjesničar umjetnosti. Pisao je o prapovijesnim, rimskim i srednjovjekovnim nalazima, o turskim ispravama, stećcima, rimskom i srednjovjekovnom novcu, bosanćici, a bavio se i albanologijom.

Prema *Hrvatskoj enciklopediji* postoje tri tipa ovoga pisma: bosančica, dubrovačka ćirilica i srednjodalmatinska – poljičica. Proces oblikovanja hrvatske ćirilice, tvrdi Zelić-Bučan (2000) počinje već u ranom srednjem vijeku i očituje se na bosanskim pisanim i kamenim spomenicima od 12. do 14. stoljeća. Najstarija ćirilična isprava pisana na području današnje Hrvatske jest *Povaljska listina* s osnovnim tekstom iz 1184. Taj je tekst u filologiji poznat pod imenom *Isprava kneza Brečka*. Poznati su i ovi tekstovi pisani hrvatskom ćirilicom: *Listina omiškoga kneza Đure Kačića Dubrovačkoj općini* (1272.), *Pismo kneza Črnomira Dubrovačkoj općini* (1252.–1254.), *Oporuka Medoja, sina Nikolina iz Žrnovničke župe* (1392.), *Listina Mladena III. Šubića* (1336.) itd. Ćirilicom su se u privatne i službene svrhe, uz glagoljicu i latinicu, služili članovi poznatih hrvatskih obitelji: Frankopani, Zrinski, Keglevići i drugi. Iz 15. i 16. st. sačuvan je velik broj važnih tekstova od kojih su najpoznatiji *Poljički statut* iz 1440. i *Libro od mnozijek razloga*, dubrovački zbornik u kojemu su zabilježeni najstariji hrvatski dvostruko rimovani dvanaesterci u hrvatskoj književnosti. Najstarije tiskano djelo jest *Oficij BDM i 15 molitava Svete Brigite* (Venecija, 1512.), a na području Bosne najpoznatiji je Divkovićeve *Nauk krstjanski* (1611.).

Prema Zelić-Bučan (ibid.) hrvatska se ćirilica, kao i ostale njene verzije, javlja u dva temeljna tipa, ustavnom i poluustavnom. Ustavom su se uglavnom pisale liturgijske knjige, dok se u kancelarijama koristilo manje svečano pismo, no s elementima ustava. Taj se tip zove kancelarijska minuskula. Postoji još i treći tip, kurziv ili brzopis, koji je nastao za potrebe svakodnevnog života, da bi se moglo brže pisati. U tom novom tipu minuskule, javljaju se i osobne karakteristike pojedinih pisara. Neki su autori skloni jedino taj brzopis nazivati bosančicom, tvrdi Zelić-Bučan (ibid.).

3.4.4. Bugarska ćirilica

Od postanka slavenskoga jezika i pisma u 9. stoljeću pa sve do kraja 11. stoljeća na bugarskom se području koristio starobugarski jezik, što je zapravo samo drugi naziv za tadašnji staroslavenski (crkvenoslavenski), a bilježen je slavenskim pismima. Vrijeme Prvog bugarskog carstva (10. stoljeće) poznato je kao razdoblje procvata kulture i književnosti. U 11. i 12. stoljeću Bugarska je bila pod bizantskom vlašću i tada se na njezinim prostorima najjače osjetio utjecaj grčkoga jezika i kulture. Godine 1185. Bugari su se pobunili protiv Bizanta i uspjeli vratiti autonomiju, stvorivši Drugo bugarsko carstvo. U drugoj polovici 14. stoljeća Bugarska pada pod vlast Osmanskog Carstva, pa je sve do 19. stoljeća dominirao

turski utjecaj. Međutim, počeci suvremenog bugarskog jezika potječu još iz 16. stoljeća (Detrez, 2015).

Reforma ruske ćirilice Petra Velikog iz 1708. godine u 19. stoljeću postala je temeljem i za reforme koje je slijedio bugarski narod. Bugarska je tada još uvijek bila dio Osmanskog Carstva. Međutim, 1869. godine bugarski emigranti osnivaju tzv. Bugarsko književno društvo u Brañili, Kraljevini Rumunjskoj. Predsjednik društva postaje bugarski povjesničar i filolog Marin Drinov, koji je u nizu članaka ukazivao na probleme pravopisa i gramatike bugarskoga jezika. Drinov je već 1869. godine pokušao standardizirati pravopis, koji je 1899. godine i prihvaćen; Bugari su dobili azbuku s 32 slova, temeljenu na rješenjima Drinova. Tom reformom ispuštaju se jusevi (svi osim ѡ) (Filipov, 1929). Ostao je na snazi sve do kraja Drugog svjetskog rata, kada je došlo do posljednje velike pravopisne reforme 1945. godine. Tada su izbaćena slova Ѣ i ѡ, smanjujući broj slova na 30. Ova pravovremena reforma u praksi uvela je fonetsko načelo i približila pisani jezik suvremenom izgovoru. Reforma je provedena u roku od šest mjeseci, ali za njegovu konačnu primjenu bilo je potrebno više od 20 godina. Pristupanjem Bugarske Europskoj Uniji 1. siječnja 2007. ćirilica je postala treće službeno pismo Europske Unije, iza latinice i grčkog alfabeta (Angelova, 2014).

Kao što je već rećeno, suvremena bugarska ćirilica sadržava 30 slova, to su: а б в г д е ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ љ њ ю я; sadržava slova щ, љ, њ, ю i я koja su svojstvena istočnoslavenskim jezicima, dok ih u južnoslavenskim alfabetima nema.

3.4.5. Makedonska ćirilica

U ovom poglavlju slijedi prikaz makedonske pismenosti od samih početaka do suvremene azbuke, koji se temelji na tumaćenjima Blaže Koneskoga iznesenih u knjizi *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија* iz 1975. godine.

Gotovo cijelo 10. stoljeće, kao i velik dio 11. stoljeća, glagoljica je bilo primarno pismo slavenske pismenosti na području današnje Makedonije, što potvrđuju spomenici iz tog razdoblja (*Asemanovo evanđelje*, *Zografsko evanđelje*). U tom se periodu u Makedoniji javlja i ćirilica (*Bitolski natpis*). Situacija se mijenja za vrijeme bizantske vladavine, koja slijedi nakon propasti Prvog bugarskog carstva, odnosno Samuilove vladavine 1018. godine. Makedonski tekstovi iz 12. i 13. stoljeća svi su redom pisani ćirilicom, iako se ponegdje u njima nalaze i tragovi glagoljice. Makedonska je crkva u 13. stoljeću pod upravom Grka, pa

se – za razliku od srpskih i bugarskih tekstova, kod kojih se u to vrijeme potpuno afirmirao crkvenoslavenski jezik – u makedonskim freskama i natpisima iz toga razdoblja nalazi samo grčki jezik. Širenjem makedonskih prostora na srpsku državu krajem 13. i početkom 14. stoljeća vraća se dominacija crkvenoslavenskoga jezika i počinje srpski utjecaj na makedonsko pismo. Kao što je bio slučaj i s Bugarskom, krajem 14. stoljeća Makedonija pada pod višestoljetnu osmansku vlast, što u velikoj mjeri negativno utječe na razvoj slavenske pismenosti, posebno u periodu od 15. do 18. stoljeća. Srpska recenzija ćirilice ostaje dominantna u cijelom tom razdoblju, no ipak se *novomakedonski* narodni jezik postupno počinje javljati u pismenoj upotrebi (od 16. stoljeća). U razdoblju od početka 19. stoljeća do balkanskih ratova (1912.–1913.) Makedonija se još uvijek nalazi pod osmanskom vlašću. Tada jačaju nastojanja za širenjem vlastitih narodnih govora, pismenosti i kulture među južnoslavenskim narodima, pa tako i nastojanje da se stvori zaseban makedonski književni jezik. Godine 1913. dolazi do podjele Makedonije između sudionika balkanskih ratova: Srbije, Grčke i Bugarske. Negira se makedonska nacionalna neovisnost i zabranjuje se upotreba makedonskog jezika u javnom životu. Tek nakon Drugog svjetskog rata makedonski narod službeno dobiva svoj standardni jezik, a godinu kasnije i vlastito pismo i pravopis.

Suvremeni makedonski alfabet temelji se na ćirilici Krste Petkova Misirkova iz 1903. godine. Neki su ortografski znakovi preuzeti iz redakcije Vuka Karadžića, iako je Misirkov već koristio grafeme s dodatkom apostrofa za iste te glasove. Od Vuka Karadžića prihvaćeni su grafovi za slova љ, њ i џ, dok su sve ostale specifičnosti temeljene na prijedlozima Misirkova. Ista su slova prisutna i u azbuci Misirkova, no on ih je označavao grafičkim simbolima л' i н'. Treba napomenuti da su od Karadžićeve azbuke prihvaćeni samo grafovi za slova, ali ne i glasovi koji tim grafemima pripadaju u istoj azbuci. Makedonski jezik, kao i svi ostali slavenski jezici, sadržava red posebnih fonema koji se razlikuju od onih u jezicima susjednih naroda. Zbog toga se javila i potreba za posebnim makedonskim slovima. Povijesno gledano, ova slova potječu iz 19. stoljeća. U svome dijelu *За македонските работи* (1903) makedonist Krste Petkov Misirkov koristi kombinacije slova г' i κ' da bi njima predstavio foneme /ǰ/ i /k/. Osim toga, u tom se razdoblju koristilo i slovo *i*, no danas se umjesto toga koristi *j*. Oblik slova љ, њ i џ dolazi iz srpske verzije ćirilice. Ta su slova predstavljena u Misirkovljevoj knjizi kao л' i н', dok su u ranijim tekstovima označavani kao љ и њ, što su i ranije verzije srpskog ćiriličnog pisma. Te verzije slova, združena s mekim znakovima, koristile su se sve do kraja Drugog svjetskog rata. Slovo *s* postojalo je u staroslavenskome pismu, međutim, danas je jedinstveno u makedonskom jeziku – ne koristi se ni u jednom

drugom slavenskom alfabetu. Akcentirana slova è i ñ ne treba ubrajati u posebna slova; ona su standardna slova e i и koja se obilježavaju akcentima u homografnim riječima, da bi se lakše razlikovale. Makedonski jezik proglašen je službenim 2. kolovoza 1944. godina, a godinu kasnije doneseno je rješenje o uvođenju pravopisa i makedonske azbuke koja se sastoji od 31 znaka, što je današnji oblik suvremene makedonske ćirilice: а б в г д е ж з с и ј к л љ м н њ о п р с т к у ф х ц ч ш.

3.5. Ћirilica na istočnoslavenskom prostoru; ruska ćirilica

U ovoj cjelini prikazuje se razvoj ćiriličnoga pisma na istočnoslavenskom prostoru, odnosno u Rusiji i među narodima bivšeg Sovjetskog Saveza, prema tumačenjima V. A. Istrina (1965; 1988) i Arefjeva (2012).

Staroruski jezik nastao je na prostorima Kijevske Rusi i u razdoblju od 9. do 12. stoljeća. Bio je glavno sredstvo komunikacije istočnih Slavena te drugih naroda koji su nastanjivali susjedna područja, bilo da se radi o zajedničkoj koinè bilo o dijalektima. Osnovu pismenosti činila su slavenska pisma koja su u Rusiju donijeli Ćiril i Metod. Kasnija tatarsko-mongolska invazija i poljsko-litavska osvajanja (13.–15. st.) dovela su do raspada starog ruskog naroda, pa tako i staroruskog jezika; tada nastaju razni novi slavenski dijalekti, iz kojih se kasnije razvijaju novi jezici (npr. bjeloruski, ukrajinski itd.), među kojima je ruski geografski i politički dominantan. Savez ruskih kneževina krajem 15. i početkom 16. stoljeća pretvorio je Moskvu u politički i kulturni centar, a moskovska koinè¹³ postala je normativni jezik na širokom području Ruskog Carstva. Za širenje pismenosti korištene su rukopisne liturgijske knjige. Važan korak u razvoju i širenju ruskoga jezika bila je pojava tiska. Prva tiskana knjiga na ruskom jeziku izdana je 1522. godine u Vilniusu. Nekoliko desetljeća kasnije, preciznije 1564. godine, moskovski pisac Ivan Fjodorov izdao je prvu rusku azbuku (bukvar) *Apostol* u otprilike tisuću primjeraka.

U 16. i 17. stoljeću u Rusiji su postojale četiri grčko-latinske škole, a 1687. godine osnovana je Slavensko-grčko-latinska akademija. U početku je na Akademiji bilo vrlo malo studenata (samo 10); učio se grčki jezik i grčka kultura. Kasnije su uvedeni još i crkvenoslavenski i latinski jezik te ostali kolegiji: aritmetika, povijest, poetika, retorika,

¹³ „Ruski će se književni jezik nastaviti stvarati dugotrajnom amalgamacijom još uvijek »priznatoga« crkvenoslavenskoga književnog jezika i novonastale moskovske koinè.“ (Sesar, 1996: 96).

teologija, pa čak i suvremeni europski jezici. U nekoliko je godina broj studenata porastao na 200, a ova je akademija do kraja 17. stoljeća postala najveće obrazovno središte u Rusiji.

Razvoj ćiriličnoga pisma u Rusiji i Sovjetskom Savezu tekao je vrlo slično kao i u južnih Slavena. Rusko se pismo gotovo neprekinuto razvijalo paralelno s razvojem ruskoga jezika. Do početka 18. stoljeća razvoj ruskoga pisma događao se spontano, a od tog perioda nadalje kao posljedica državnih reformi. Najvažnije među njima događale su se u vrijeme revolucionarnog restrukturiranja ruskoga društva. To su bile reforma Petra Velikog (1707.–1710.) i sovjetska reforma (1917.–1918.) Osim toga, u razdoblju između tih dviju reformi, Akademija znanosti provela je tri manje značajne reforme ruskoga pisma.

Povijesne izmjene grafijskog sastava ruskoga pisma mogu se podijeliti u tri grupe. U prvu grupu spadaju slova posuđena iz grčkoga alfabeta, odnosno ona slova koja već od samoga početka nisu potrebna za prenošenje slavenskih fonema, te slova koja su uslijed povijesnih promjena ruskoga jezika postala viškom. U vrijeme prije Petrovih reformi takvih je slova bilo devet: psi ψ, ksi ξ, fita ϑ, ižica ν, omega ω, jedno od ćiriličnih i (i, iže и), jedno od dvoje z (zelo s, zemlja з), jat ѣ i mali jus Ѧ, koji su se ponekad koristili umjesto slova ja я, dok su se ostala tri jusa (Ѧ, Ѧ, Ѧ) prestala koristiti i ranije.

Pri izradi novoga „građanskoga“ pisma 1707. i 1708. Petar Veliki izostavio je osam od devet spomenutih slova: psi ψ, ksi ξ, omega ω, ižica ν, jus Ѧ, fert ϕ (a ostavio je fita ϑ), zemlja з (ostavio je zelo s), iže и (ostavio je i). Međutim, kasnije je ipak većinu tih slova vratio; naime, u azbuku 1710. godine nisu ušli samo jusevi, psi, omega te ligatura ot – omega s diakritičkim t. Posljedično, knjige pisane graždanicom u razdoblju od 1711. do 1735. godine pisane su različito, neke jednim, druge drugim sastavom slova. No, bez obzira na nepotpunost Petrove reforme, ona je svakako imala revolucionaran značaj. Petar Veliki ukazao je na važnost „perestrojke“ ruske azbuke, pa je njegova reforma potakla daljnje reforme Akademije znanosti. Godine 1735. Akademija je, uz već isključene juseve, psi i omegu, dodatno isključila ksi, ižicu i zelo. Tri godine kasnije odredio se način pisanja *deseteričkoga i* (s jednom točkom umjesto dvije ĭ). Godine 1758. iz nepoznatog je razloga u upotrebu vraćena ižica.

U vrijeme prije Oktobarske revolucije ostala su samo četiri slova koja ruskome jeziku nisu bila potrebna: jedno od dva i, fita, ižica i jat. Sva su ta slova izbačena reformom 1917. – 1918. Najveće rasprave, i prije reforme, i nakon nje vodile su se oko pitanja koje od dvaju ćiriličnih *i* treba zadržati u ruskome pismu. Pristaše slova ĭ (deseteričkog i) navodili su tri

argumenta: želja približavanja ruskoga pisma zapadnoeuropskim; ušteda od 1% stranice zamjenom osmeričkog i (и) s deseteričkim zbog manje širine toga slova; jasnije razlikovanje slova i s točkom (osmeričko i vrlo je slično slovima n i p). Pobjedili su pristaše osmeričkoga i uz argument da se zadržavanjem češće korištenog osmeričkoga i smanjuje izmjena tradicionalne grafije ruskoga pisma.

U drugu grupu ulaze izmjene u uporabi slova jor ѣ i jer ъ. Ta su slova još u 13. stoljeću izgubila svoje fonemsku vrijednost i počela su se uglavnom koristiti za označavanje tvrdoće (jor) odnosno mekoće (jer) prethodnog suglasnika te za ukazivanje na jotaciju sljedećeg samoglasnika. Pisanje jora na kraju slova bilo je suvišno, s obzirom na to da je na tvrdoću posljednjeg suglasnika ukazivao nedostatak slova jer. Osim toga, do reforme 1917.–1918. slovo jor nastavili su koristiti i u tiskarama, što je dovelo do uzaludnog trošenja tiskarskog papira.

Godine 1904. Akademija znanosti organizirala je komisiju i potkomisiju koje su te godine pokrenule idejni projekt prijedloga. Međutim, bilo je potrebno osam godina da bi taj projekt zaživio te još pet godina da bi bio odobren. U prvoj je svojoj redakciji dekret o reformi pravopisa objavljen u novinama *Известия* 23. prosinca 1917; sljedeća, malo izmijenjena redakcija dekreta, objavljena je 10. listopada 1918. godine.

Reforma 1917.–1918., posebice zbog isključenja jata i tvrdoga znaka na kraju riječi, uzrokovala je žestoka protivljenja od strane sovjetskih protivnika, ali i od strane konzervativne inteligencije. Prve knjige i časopisi koji su bili tiskani bez jata i tvrdoga znaka, dočekani su s negodovanjem, već samim time što je nova ortografija uvedena neposredno nakon pobjede revolucije te su je s tim i povezivali. Kod drugih ta je ortografija narušavala tradicionalne zakone pismenosti. Zbog toga su neke tiskare uporno nastavljale tiskati knjige prema staroj ortografiji. Da bi se takav otpor spriječio, trebalo je administrativnim putem iz tiskara izbaciti slova usklađena s jatom i tvrdim znakom; kao rezultat toga, unutar nekoliko godina nakon Revolucije, umjesto tvrdoga znaka unutar slova primjenjivao se apostrof. Protivnici sovjetskoga režima nisu priznavali novu ortografiju. Zbog toga su se i sva izdanja, koja su tiskali emigranti u inozemstvu, tiskala prema staroj ortografiji. Čak su i njemački fašisti na okupiranim sovjetskim teritorijima pokušali oživjeti staru ortografiju.

U treću grupu azbučnih reformi ulazi uvođenje novih slova u rusku azbuku. Bez obzira na fonetsko bogatstvo ruskog *alfavita*, ruskome su jeziku nedostajala slova za poluglas j i jotiranoga o (e s točkama). Slovo ѣ uvedeno je za vrijeme reforme 1735. godine. Slovo ѧ prvi

je put korišteno u almanahu Nikolaja Mihajloviča Karamzina *Аониды* 1797. godine, no tada se nije uspjelo zadržati. U posljednju redakciju dekreta o pravopisu (1918) slovo ě nije uključeno i njegovo je pitanje razriješeno tek 1956. godine, kad ga je Akademija znanosti Sovjetskoga Saveza uključila u svoja *Pravila ruske ortografije i punktuacije*. Navedene su promjene rezultirale s 33 esencijalnih slova u suvremenom ruskome jeziku, dovoljnih za pravilno prenošenje ruskoga govora, uz uvjet da poštuju pravila očuvanja fonetsko-morfološkoga principa pisma. Treba napomenuti da se tim slovima označava čak 39 ruskih fonema.

Sredinom 18. stoljeća pojavilo se i pitanje izbora fonetskoga ili fonetsko-morfološkoga principa, vezano uz razvoj izdavanja knjiga novoga građanskoga sadržaja tiskanih novim alfabetom. U obranu fonetskoga principa stao je Vasilij Kirilovič Tredjakovski, koji je predložio prijelaz s pisma „po korijenu“ na pismo „po zvuku“. Pristašom fonetsko-morfološkoga principa u 18. stoljeću bio je Mihail Vasiljevič Lomonosov. U suvremenom ruskom pismu vlada fonetsko-morfološki princip.

Na slavenskom ćirilichnome pismu temelje se gotovo svi suvremeni sustavi pisama naroda nekadašnjeg Sovjetskog Saveza. Nakon Oktobarske revolucije narodi Sovjetskoga Saveza imali su pisma u različitim stupnjevima razvoja. Mnogi od njih – ruski, ukrajinski, gruzijski, armenski i drugi – imali su razvijene i svome jeziku prilagođene sustave pisma; sastavljale su se azbuke na ćirilichnoj osnovi i u nekih malih naroda, kao na primjer kod Jakuta i Čuvaša. Kod drugih je naroda – Tatara, Kazaha, Uzbeka i Tadžika, postojala pismenost, no temeljila se na konsonantskoj arapskoj osnovi. Više od 150 naroda – gotovo svi narodi Sjevera – nisu bili pismeni. U skladu s lenjinovskom nacionalnom politikom, već početkom dvadesetih godina, tj, odmah nakon građanskoga rata, počelo je stvaranje novih sustava pisama. Nova su se pisma stvarala za sve narode Sovjetskoga Saveza koji nisu imali pismo temeljeno na (njihovu jeziku stranoj) arapskoj osnovi.

Dvadesetih i početkom tridesetih godina stvaraju se nove azbuke na latinskoj osnovi. Latinski alfabet siromašniji je od ruskoga po sastavu grafema; sastoji se od 26 slova, od kojih su mnoga duplikati. Ruski *alfavit* uključuje 33 slova (25% više od latinskoga), a niti jedno slovo nije duplicirano. Zbog toga je, uz korištenje latinskoga pisma kao osnove za nova pisma, bilo potrebno uvođenje većeg broja dopunskih slova i dijakritičkih znakova. Osim toga, korištenje latinice kao osnove stvaralo je jaz između novih pisama i pisama drugih naroda Sovjetskoga Saveza – ukrajinskog, ruskog i bjeloruskog. Problem je stvaralo i to što se prije Revolucije praksa stvaranja novih pisama temeljila na ćirilichnoj osnovi. Sredinom

tridesetih godina, na prijedlog samih nacionalnih republika, odustalo se od latinizacije. Shodno tome, pisma svih naroda Sovjetskoga Saveza koji nisu imali pisma temeljena na arapskoj osnovi „prevedena“ su na ćirilichnu osnovu.

U današnje vrijeme većina alfabeta naroda bivšeg Sovjetskog Saveza temeljeno je na ćirilici. Jedino litavski, latvijski i estonski alfabeti čuvaju latinsku osnovu, dok armenijski i gruzijski alfabeti, u skladu s višestoljetnom tradicijom, imaju svoju posebnu osnovu koja odgovara njihovim jezicima. Pri izradi novih pisama uzima se u obzir specifičnost zvukovnog sastava pojedinih jezika. Za sve foneme u tim jezicima, a kojih nema u ruskome jeziku, stvaraju se dopunska i akcentirana slova. Ovisno o zvukovnom sastavu pojedinoga jezika, broj takvih slova varira od jednog-dva do osam-devet (tatarski). U svim sustavima pisma Sovjetskoga Saveza koja su sastavljena na temelju ćirilice, koristi se sveukupno oko 50 dopunskih i akcentiranih slova (osim 33 slova ruske azbuke). Za prijenos bliskih zvukova u različitim sustavima pisama Sovjetskoga Saveza u pravilu se koriste ista slova, a isto se to slovo koristi za bliske foneme. Ortografija naroda bivšeg Sovjetskog Saveza temelji se na istoj osnovi kao i ruska ortografija. Ta se osnova zasniva na maksimalnom približavanju pisma književnom jeziku, ali u skladu s fonetsko-morfološkim principom. Zanimljiv je podatak da su se 1963. godine knjige u Sovjetskome Savezu izdavale na čak 61 jeziku, novine na 56, a časopisi na 45 jezika (ne uključujući inozemne). Pismom s ćirilichnom osnovom služi se oko 10% svjetskog stanovništva. Od 1918. godine ruska ćirilica sastoji se od 32 slova, međutim, u suvremenom ruskom alfabetu ima ih 33; slovo *ë* službeno je prihvaćeno tek 1942. godine. Danas ona izgleda ovako: а б в г д е ё ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ы ь э ю я.

3.5.1. Ukrajinska ćirilica

Kao što je spomenuto u prethodnoj cjelini, na području prvo Kijevske Rusi, a kasnije i Ruskog Carstva, crkvenoslavenski je bio pisani jezik istočnih Slavena. U 16. stoljeću definira se moskovska koinè i karakteristike budućeg bjeloruskog i ukrajinskog jezika. Prikaz razvoja ukrajinske ćirilice koji slijedi temelji se na radovima Kulyka (2010)¹⁴ i Guzar (2013)¹⁵.

Tijekom 19. stoljeća bilo je nekoliko reformi koje su u ukrajinsku ortografiju pokušale uvesti novu azbuku prema fonetskom principu, po uzoru na srpsku Vuka Karadžića. Najznačajnije među njima bile su: *kulišovka* iz 1856. (zabranjena 1876.), djelo ukrajinskog

¹⁴ elektronički izvor: http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_71/6974-orfografiya-yazyk-identichnost.html

¹⁵ elektronički izvor: <http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp13/6.3/6.3-8.pdf>.

povjesničara i pisca Pantelejmona Oleksandroviča Kuliša. Nakon te reforme umjesto jata koristilo se slovo *и*, slovo *ы* je izbačeno, a umjesto njega pisalo se slovo *и*. Osim navedenih, upotrebljavalo se i slovo *ѣ*. Glas *g* najprije se označavao latinskim slovom *g*, kasnije grafemom *г*. Sljedeća reforma bila je *dragomanovka*, prema ukrajinskom folkloristu Mihajlu Petroviču Dragomanovu, koji je u svojim publikacijama 1878. godine predstavio novu ortografiju: umjesto slova *ѣ* koristi se *ј*, umjesto *щ* koristi se *шч*, izbacio je slova *є, ї, ю, я*, umjesto njih na početku riječi i nakon samoglasnika pišu se digrami *је, ји, ју, ја*, a nakon suglasnika *ѣе, ѣу, ѣа*. Posljednju značajniju reformu proveo je pisac i filolog Jevgenij Jeronimovič Želehovskij, koji je novu ortografiju predstavio u svom rječniku 1886. godine. Tom reformom standardizirana su slova *і, ґ*, a na toj se ortografiji temelji i današnji oblik ukrajinske ćirilice. Suvremena ukrajinska ćirilica uključuje 33 slova: а б в г ґ д е є ж з и і ї к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ь ю я. U usporedbi s ruskom azbukom, ne uključuje slova *ѣ, ъ, ы, э*, ali uključuje *ґ, є, і* te slovo *ї*. Od 1932. do 1990. godine slovo *ґ* nije se koristilo, a meki znak *ь* bio je posljednje slovo u azbuci; u suvremenom alfabetu mjesto mu je iza slova *щ*. Mnoga slova u ukrajinskom koriste apostrof analogno ruskom *ъ* unutar riječi (na primjer rus. *предъявлять* / ukr. *пред'являти*) ili ruskom *ь* bez umekšavanja prethodnog suglasnika (rus. *соловьѣи* / ukr. *солов'ї*).

3.5.2. Bjeloruska ćirilica

U 14. stoljeću i Bjelorusi imaju razvijenu svoju inačicu staroslavenskoga jezika s bjeloruskim elementima; na starim bjeloruskim zapisima korištena je tradicionalna ćirilica. Međutim, u 14. i 15. stoljeću na područje Bjelorusije dolaze Tatari i prelaze na bjeloruski jezik, ali ga zapisuju adaptiranom verzijom arapskoga pisma. Krajem 16. stoljeća javljaju se prvi bjeloruski spomenici pisani latinicom, a u 17. se stoljeću njezina upotreba još više ukorjenjuje. Koristi se, između ostaloga, i u kazalištu, gdje se latinicom pišu pjesme na latinskom ili poljskom jeziku, dok je manja bila upotreba bjeloruskog jezika (Gorickaja, 2016)¹⁶.

Prema Arefjevu (2012: 41), od svih europskih zemalja ZND-a¹⁷ u Bjelorusiji se danas najviše osjeća utjecaj ruskoga jezika, pa tako i pisma. Između 1990. i 1995. godine trajao je period privremenog oslabljenja njegova utjecaja, kad je bjeloruski jezik proglašen jedinim državnim jezikom, dok je ruski dobio status jezika međunarodne komunikacije. Tada je započeo i

¹⁶ elektronički izvor: <https://news.tut.by/society/510741.html?crnd=95476>.

¹⁷ Zajednica neovisnih država (ZND), gospodarski, politički i ekonomski savez 12 bivših sovjetskih republika. Stvorena je 8. prosinca 1991. godine sporazumom Rusije, Bjelorusije i Ukrajine, kojima su se 21. prosinca iste godine pridružili Armenija, Azerbajdžan, Kazahstan, Kirgistan, Moldavija, Tadžikistan, Turkmenistan i Uzbekistan. ZND-u se 1993. godine pridružila i Gruzija, ali je nakon rata sa Rusijom 2008. napustila savez.

prijevod sustava obrazovanja, masovnih medija itd. na bjeloruski jezik. Nakon pobjede Aleksandra Lukašenka na predsjedničkim izborima 1994. godine i inicijacije referenduma o davanju ruskome jeziku državnog statusa zajedno s bjeloruskim (to je podržalo 83.3% onih koji su sudjelovali na referendumu), ta je odredba fiksirana u Ustavu Republike Bjelorusije 1996. godine. Prema ažuriranom zakonu *O jezicima u Republici Bjelorusiji*¹⁸, bjeloruski i ruski jezik postali su službeni jezici Republike. Ruski jezik tečno govori 80% stanovništva, a i najveći dio najpopularnijih novina i časopisa izlazi na ruskom jeziku. Bjelorusija je jedna od rijetkih bivših sovjetskih republika u kojoj je, nakon raspada Sovjetskog Saveza, ruski jezik u nacionalnom obrazovnom sustavu ne samo da nije izgubio svoje bivše pozicije već je i preuzeo dominantnu poziciju.

Značajnija reforma bjeloruske ćirilice dogodila se, naime, 1920. godine, kad je bjeloruski lingvist Jazep Losik pokrenuo inicijativu uvođenja slova є, ј, и, з, ў, te zamjenu slova я, ё, е, ю digramima ја, јо, је, ју na početku riječi (Gorickaja, 2016)¹⁹. Bjeloruski ćirilčni alfabet temelji se na ruskoj graždanki i sastoji se od 32 slova (+ dva digrama): а б в г д е ё ж з і й к л м н о п р с т у ў ф х ц ч ш ы ь э ю я (дз, дж).

3.6. Primjer ćirilice među neslavenskim narodima: rumunjska ćirilica

Ćirilica je također poslužila kao osnova za stvaranje pisma koje je danas u upotrebi u Mongoliji i kod mnogih neruskih naroda u bivšem Sovjetskom Savezu. Zanimljiva je i činjenica da je ćirilicu, ali i slavenski jezik, upotrebljavao i neslavenski narod – Rumunji. Nije sigurno kada su se počeli njome služiti (jedni smatraju u 10., drugi u 12. stoljeću), no jasno je da su već od početka bili pod kulturnim utjecajem Slavena. U 14. stoljeću Rumunji su stvorili samostalne političke organizacije Moldavsku i Vlašku, a čak se ni tada nisu odrekli slavenskog jezika i pisma. Krajem 15. stoljeća počinju prva nastojanja da se to promijeni, a u 17. stoljeću prvi se put javljaju primjeri latinskoga pisma u Rumunja. U 18. stoljeću Rumunji su odbacili slavenski jezik i počeli govoriti rumunjskim, međutim, zadržali su ćirilčno pismo. Oko 1780. godine počinje pokret protiv ćirilice te se ona službeno ukida 1860. godine. Nakon toga ona se zadržala samo u crkvi, ali ubrzo se i tamo prestala koristiti. (Tentor, 1932: 166)

¹⁸ http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=1869.

¹⁹ elektronički izvor: <https://news.tut.by/society/510741.html?crnd=95476>.

4. Može li latinica zamijeniti ćirilicu?

Na pitanje iz naslova pokušat ćemo odgovoriti na temelju najnovijeg primjera pokušaja takvog pothvata u državi Kazahstan. Podaci koji se iznose u poglavlju zasnivaju se na vijestima iz elektroničkih medija te BBC-jevog²⁰ članka u kojemu se detaljno analizira plan promjene, troškovi i očekivane posljedice takve promjene.

Iz više različitih izvora (*Jutarnji list*²¹, *Indeks*²²) saznajemo da je kazahstanska vlada odlučila promijeniti državno pismo i prijeći s ćirilice na latinicu.

Predsjednik Nursultan Nazarbajev sredinom veljače 2018. godine odobrio je promjenu i najavio potpuni prijelaz na novo pismo 2025. godine, što je vrlo ambiciozan cilj u državi u kojoj je većina stanovnika fluentnija u ruskom jeziku nego u kazaškom. Prema popisu stanovništva iz 2016., etnički Kazasi čine oko dvije trećine populacije, dok etnički Rusi čine oko 20 posto. Međutim, zbog nekoliko godina sovjetske vlasti gotovo svi u državi tečno govore ruski – oko 94 posto od više od 18 milijuna građana. Tečnost u kazaškom je na drugom mjestu sa 74 posto. Zbog sovjetskog utjecaja kazaški jezik se trenutno piše ćirilicom.²³

Nakon raspada Sovjetskog Saveza 1991., mnoge su bivše članice počele uvoditi latinicu: Azerbajdžan je započeo proces promjene pisma 1992., a Turkmenistan 1993. godine. Kazahstan se za promjenu odlučio gotovo 30 godina kasnije. Državni mediji objavili su da ukupni budžet vlade za prijelaz – koji će trajati 7 godina, a podijeljen je u tri faze – iznosi oko 218 milijardi tengea, što je oko 664 milijuna američkih dolara. Oko 90% tog novca bit će uloženo u programe obrazovanja i izdavanje udžbenika na latinici. Mediji u Kazahstanu također su objavili da je vlada za 2018. i 2019. namijenila po 922 000 dolara za obrazovanje u osnovnim i srednjim školama. Prevođenje nastavnog materijala i udžbenika počinje već ove godine, navode mediji, a novim će se alfabetom u školama početi pisati od 2020. godine. Kazahstanska vlada planira završiti prijelaz s ćirilice na latinicu do 2025. godine, na svim razinama obrazovanja. Predviđeno je i oko 166 000 dolara za razvoj informatičkog programa za konverziju ćirilice u latinicu, 33,2 milijuna dolara za usavršavanje kvalifikacija srednjoškolskih nastavnika, te 1,4 milijuna dolara za blogere i tzv. „influensere“ koji će putem socijalnih mreža širiti svijest o promjenama u zadnjoj fazi prijelaza, počevši od 2024. godine, piše BBC²⁴. Međutim, vlada nije objavila detaljan plan budžeta za prijelaz, zbog čega neki

²⁰ Chen (2018).

²¹ elektronički izvor: <https://novac.jutarnji.hr/aktualno/kazahstan-se-prebacuje-na-latinicu-a-troskovi-su-puno-veci-od-ocekivanih/7299952/>.

²² elektronički izvor: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/jedna-zemlja-odlucila-je-umjesto-cirilice-uvesti-latinicu-koliko-to-kosta/1041708.aspx>.

²³ ibid.

²⁴ Chen (2018).

ekonomisti smatraju da je teško odrediti stvarni trošak ovakve ogromne promjene. Mnogi su zabrinuti zbog neočekivanih troškova te zbog rizika od emigracije visokokvalificiranih ljudi (govornici ruskog jezika) iz države. Početkom godine predsjednik Nazarbaev naredio je da se svi sastanci vlade moraju održavati na kazaškom jeziku. Ruski je vrlo dugo bio službeni jezik sastanaka, pa je ta naredba otežala službenicima izražavanje, a neki koji ne poznaju kazaški jezik, morali su koristiti slušalice za prijevod na ruski. Direktor Ureda za ekonomska istraživanja u Kazahstanu, Kassimkhan Kapparov, upozorio je na troškove promjene pisma u latinicu na službenim dokumentima kao što su osobne iskaznice, putovnice, zakoni i propisi. Taj se prijelaz planira za drugu i treću fazu promjene, ali njegovi troškovi nisu navedeni u podacima za budžet. Mnogi su zabrinuti i za stariju populaciju, koja vrlo dugo koristi ćirilicu i ne bi se snašla pri pisanju i čitanju latinice. Kapparov se boji da bi se komunikacija u javnom sektoru mogla odvijati na više jezika odjednom: „Možete to nazvati jezičnim teretom, jer kada biste pisali pismo u javnom sektoru, morali biste ga napisati na ruskom, kazaškom, te sada kazaškom u latinici. Ovo stvara nove troškove koje vlada nije pokazala u svom budžetu.“²⁵ Kapparov smatra da bi prijelaz s ćirilice na latinicu trebao koštati najviše milijardu dolara. Neki pak smatraju da će birokratske troškove pokriti postojeći vladin budžet, pa bi ukupni troškovi trebali biti puno manji od Kapparovljeve procjene. S druge strane postoji i mogućnost da neće biti ekonomske dobiti od promjene abecede, nego će ona poslužiti boljoj integraciji sa zapadnim svijetom. Promjena pisma mogla bi dovesti do bolje povezanosti s većinom zemalja Zapada, kao u slučaju Turske koja se 1928. godine s arapskog pisma prebacila na latinicu. Barbara Kellner-Heinkele, stručnjakinja za turkijske jezike i povijest iz Berlina, rekla je da je za napredak u slučaju Turske zaslužan opći razvoj obrazovanja i pismenosti: „Turska je brzo prešla na latinicu, ali tada su samo rijetki stanovnici znali čitati i pisati. Atatürk je želio da njegov narod bude na istoj razini s Europom i SAD-om“. Također je izjavila: „Promjena abecede u Kazahstanu više se veže za udaljavanje od sovjetske povijesti nego za pismenost ili ekonomiju. To je zapravo politički argument kojem je cilj dokazati da je Kazahstan nezavisna država i moderna nacija“²⁶. Prema istraživanju lingvističkog instituta u Kazahstanu, koje se provodilo u zadnjih 10 godina²⁷, 80% mladih (18–25 godina) podržava ovu promjenu. Do dvadesetih godina 20. stoljeća u Kazahstanu se koristilo arapsko pismo koje je zamijenila latinica. Kazasi su 1940. u vrijeme sovjetske vlasti uveli ćirilično pismo s 42 slova. Nazarbaev planira uvesti latinicu s 32 slova. U prvoj verziji nove abecede, kojom

²⁵ elektronički izvor: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/jedna-zemlja-odlucila-je-umjesto-cirilice-uesti-latinicu-koliko-to-kosta/1041708.aspx>.

²⁶ *ibid.*

²⁷ <http://www.bbc.com/capital/story/20180424-the-cost-of-changing-an-entire-countrys-alphabet>.

su mnogi nezadovoljni, korišteni su apostrofi koji predstavljaju zvukove kazaškog jezika. U drugoj verziji pisma umjesto apostrofa korištene su oznake za naglaske iznad slova. Tako se prema prvoj verziji Republika Kazahstan pisala Qazaqstan Respy'bli'kasy, a prema drugoj Qazaqstan Respýblikasy.

Na temelju svega navedenog možemo zaključiti da prelazak s latinice na ćirilicu u zemljama koje je danas koriste nije nemoguća, međutim, vrlo je problematična na više razina. Takav pothvat iziskuje ogroman financijski trošak, dugogodišnju prilagodbu u svim državnim sektorima, posebice na području obrazovanja i školstva, a zasigurno otežava činjenica da u Kazahstanu veći postotak ljudi govori tečnije ruski, nego kazaški jezik.

4.1. Ćirilica i latinica u Srbiji danas

U ovoj cjelini nastoji se prikazati „borba“ ćirilice i latinice u Srbiji danas. Poglavlje se temelji na novijim elektroničkim medijskim člancima portala *Indeks.hr*, nezavisnog portala *Hop* autora Dragana Ilića (2015) te članku iz časopisa *Slovo* Veselina Matovića (2013).

Za razliku od Kazahstana, koji se namjernom promjenom pisma iz ćirilice u latinicu pokušava udaljiti od ruske povijesti i utvrditi svoj status kao nezavisna država i moderna nacija, Srbiji sve više prijeti prevlast latinice nad ćirilicom – što zbog utjecaja Zapada, što zbog posljedica povijesnih prilika. Ilić (2015) u svojoj studiji uspoređuje upotrebu ćirilice i latinice u različitim dijelovima Srbije, među različitim naraštajem te objašnjava zašto je situacija upravo takva. Anketa koju je provela agencija *Open source*²⁸ iz Beograda pokazala je da najveći broj stanovnika Srbije piše latiničnim, a ne ćirilničnim pismom. U anketi je sudjelovalo 1011 osoba od 12 do 75 godina starosti. Anketiranje je provedeno diljem Srbije, kako u gradovima tako i po selima. Rezultati ankete doveli su do zaključka da u gradovima dominira uporaba latinice, dok u selima jugoistočne Srbije prevladava ćirilica. Ilić (ibid.) smatra da je „razlog tome činjenica da je na jugu i istoku Srbije zbog neposredne granice s Bugarskom i Rumunjskom još od doba blokovske podijeljenosti svijeta u školskom sustavu ruski jezik desetljećima bio prvi obvezni strani jezik te je taj proces jezičnog obrazovanja, ustrojen u vrijeme bivše Jugoslavije, ostao isti i do danas. Zbog toga tamo ljudi svih naraštaja koriste ćirilicu, dok je u zapadnom dijelu Srbije i na selima podjednako zastupljeno i latinično i ćirilčno pismo“. Prema izvorima agencije *Open source*, u Beogradu se 61,6% građana služi

²⁸ Open source obavlja široki spektar tržišnih, medijskih i znanstvenih projekata javnog mišljenja korištenjem raznih metoda i tehnika u prikupljanju podataka; elektronički izvor: <http://www.open-source.rs/index-sr.html>.

latinicom, a među korisnicima Interneta za 28,5% je veći postotak onih koji preferiraju latinicu. Međutim, potpuno je suprotan slučaj među anketiranim ljudima koji ne koriste Internet; ta populacija, uglavnom starija, pretežito piše ćirilicom. Ilić (ibid.) tvrdi da „sve to ukazuje na podatak da napredak i razvoj tehnologije i suvremenih sredstava komunikacije uopće uvjetuje i masovniju uporabu latinice, osobito kod onih koji govore i strane jezike ili na fakultetima moraju pisati kemijske ili fizičke formule samo latinicom. To Srbima automatski nalaže uporabu latinice, što se najviše odražava kod mlađe populacije“. Kod osoba od 20 do 29 godina zabilježeno je da njih 47% više koristi latinicu nego ćirilicu, a posve su drugačiji rezultati u anketiranju ljudi u dobi od preko 70 godina; starije srpsko stanovništvo (preko 60%) opredjeljuje se za ćirilicu. Ovi podaci potvrđuju činjenicu da odabir pisma u svakodnevnoj uporabi kod Srba ovisi najviše o starosnoj dobi. Najstariji nisu upućeni u korištenje računala i mobilnih telefona i jasno je da tradicionalno preferiraju ćirilicu.²⁹

U Ustavu Srbije³⁰ do nedavno je stajala zakonska odredba o ravnopravnom korištenju oba pisma. Srbija se time zakonski distancirala od uvođenja jedinstvenog službenog pisma te je i u javnim službama i svim državnim institucijama moguće vidjeti natpise u jednoj ili drugoj varijanti. Početkom rata i sukoba devedesetih godina srpske su vlasti počele favorizirati ćirilicu kao simbol srpskog nacionalnog identiteta. Danas se srpski lingvisti i intelektualci spore oko toga trebaju li se Srbi odreći latinice, te treba li se ona kao „tuđe“ pismo isključiti iz školskih programa, iz izdavaštva, iz medija itd. S druge strane, neki se to isto pitaju za ćirilicu. Prema Matoviću (2013) u Srbiji se danas oko 53% tekstova tiska ćirilicom, a 47% latinicom.³¹

Ćirilica za srpski narod ima posebnu simboličnu vrijednost, isto kao što je i za druge narode imaju njihova pisma: grčko, arapsko, kinesko, japansko itd. Ti narodi gledaju na pismo kao prepoznatljive znakove, simbole svog nacionalnog identiteta. Ćirilicom se srpski narod upisao među civilizirane i povijesne narode Europe i svijeta. Njezino napuštanje mnogi vide kao prekid s nacionalnim, kulturnim i duhovnim identitetom, odnosno odricanje od svog kulturnog nasljeđa, nastalog u krugu bizantsko-pravoslavne civilizacije, pa otuda i onih etičkih i životnih načela te vrijednosti svojstvenih toj civilizaciji. Latinica se počela širiti na srpskom govornom području krajem 19. i početkom 20. stoljeća, uslijed politički motiviranog

²⁹ elektronički izvor: <https://www.hop.com.hr/2015/08/20/u-beogradu-se-skoro-dvije-trecine-gradana-sluzi-latinicom-a-srbija-od-hrvatske-trazi-da-srpska-manjina-u-vukovaru-pise-cirilicom/>.

³⁰ Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama u Srbiji; elektronički izvor: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisama.html.

³¹ elektronički izvor: http://laban.rs/q?a=l&doc=/lib/Cirilica-aorta_srpskog_nacionalizma.

zbližavanja Hrvatske i Srbije, a zatim se naglo proširila za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, a pogotovo u vrijeme SFR Jugoslavije. S vremenom je postala superiornija, posebno u današnje doba informatike, socijalnih mreža i težnje mlađih generacija ka „idealnom“ zapadnom svijetu. Engleski jezik s latiničnim pismom danas je jezik međunarodne komunikacije. Njegov prodor na prostor Srbije započeo je preko znanosti i tehnike, pa njime i latinica. U velikoj mjeri nastavku prodora na srpski jezični prostor pomogla je i pop kultura (američki filmovi, glazba, televizija itd), a to je omogućio Novosadski dogovor iz 1954.³² godine, kada je latinica pravno-politički izjednačena s ćirilicom, čime je pokriveno preimenovanje srpskog jezika u srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski.

Prema članku portala *Indeks.hr*, zbog sve veće prevlasti latinice i straha od izumiranja ćirilice, Vlada Srbije priprema izmjene i dopune Zakona o službenoj uporabi jezika i pisama, a u normiranju i zaštiti ćirilice kao matičnog pisma propisuje se njezino obavezno korištenje te se predviđaju novčane kazne u slučaju kršenja toga propisa. Srpska vlada uskoro će formirati deveteročlano vijeće za srpski jezik čiji će posao biti briga o poštovanju službene i javne uporabe srpskog jezika i ćiriličnog pisma, a zajedno s postojećim Odborom za standardizaciju srpskog jezika, brinut će se o normiranju, njegovanju, unaprjeđivanju i zaštiti službenog jezika i ćirilice kao matičnog pisma. Vladino vijeće za srpski jezik imalo bi obvezu podnositi izvješće Skupštini Srbije najmanje jednom godišnje. Ove je izmjene, kako navode mediji, Vladi predložilo Ministarstvo kulture i trebale bi postati dopuna Zakona o službenoj uporabi jezika i pisama. Izmjene i dopune, među ostalim, predviđaju da se cjelokupna komunikacija državnih, pokrajinskih i organa lokalne samouprave mora voditi na srpskom jeziku i ćirilicom, a isto vrijedi i za obrazovne i znanstvene medije te one medije čiji je osnivač država i koji imaju državni kapital, ali i za elektroničke medije s nacionalnim, regionalnim i lokalnim frekvencijama. Među predloženim izmjenama ta je da će ćirilica biti obavezna i za sva javna poduzeća i ustanove te poduzeća s većinskim državnim kapitalom, kao i za profesionalne i strukovne udruge koje predstavljaju svoje područje na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Predloženi zakon definira latinicu kao pomoćno pismo, uz obvezu da ćirilica ima prednost, a ukoliko institucije kojima zakon propisuje obaveznu uporabu ćirilice prekrše tu obvezu, suočit će se s novčanim kaznama. Odgovorna osoba u instituciji za ignoriranje ćirilice mogla bi biti kažnjena s 45 do 850 eura, poduzeće koje latinicom ispiše

³² elektronički izvor:

<http://www.matica.hr/kolo/314/Zna%C4%8Denje%20Deklaracije%20u%20povijesti%20hrvatskoga%20jezika/>

naziv robe i usluga, upute za uporabu, deklaraciju ili jamstveni list moglo bi platiti od 4200 do 8500 eura, a odgovorna osoba u tim organizacijama do 600 eura.³³

Zaključak

Cilj ovoga rada bio je prikazati razvoj ćirilčnoga pisma, od samih početaka razvoja sustava pisama do suvremenih redakcija ćirilice, s posebnom pažnjom posvećenom ćirilčnim azbukama na južno- i istočnoslavenskom prostoru. U prvoj cjelini rada prikazan je povijesni razvoj pisma općenito, počevši od 4. tisućljeća prije nove ere, odnosno prve pojave pismene komunikacije kod Sumerana. Najprije su to bili jednostavni slikovni prikazi, nakon čega su se oni razvili u piktograme, čime je došlo do sljedeće faze u razvoju pisma – piktografije. Kasnije se kod Egipćana pojavljuju hijeroglifi, unaprijeđeno piktografsko pismo. To je pismo bilo prvi korak prema stvaranju fonetskoga pisma, čiji se počeci javljaju polovicom 2. tisućljeća prije nove ere; najznačajnije pismo iz toga doba bilo je feničko koje se sastojalo od 22 slova i na temelju kojega je kasnije, u 7. stoljeću p. n. e., stvoren grčki alfabet. Nakon grčke kolonizacije južne Italije Etruščani su preuzeli grčko pismo i prilagodili ga svome jeziku, a od njih su stanovnici Lacija, koji su govorili latinskim jezikom, preuzeli 21 slovo, dodali još dva grčka, i tako je nastala latinska abeceda. Uporaba alfabetskog tipa pisma vrlo se brzo proširila svijetom, a grčko je pismo neposredni ili posredni predak većine srodnih sustava pisama, pa tako i latinice i ćirilice. Latinica se javlja u 7. stoljeću p. n. e. u različitim verzijama u Italiji; danas je ona najraširenije svjetsko pismo, pokriva gotovo cijelu Europu i velik dio svijeta, a njome se zapisuju različiti jezici te služi kao temelj većine pisama koja se danas razvijaju.

Druga cjelina rada prikazuje postanak slavenskih pisama – glagoljice i ćirilice. Prikazane su mnogobrojne teorije o postanku tih pisama, s time da se većina znanstvenika i istraživača slaže da su prva slavenska pisma nastala u 9. i 10. stoljeću. Još uvijek se ne može sa sigurnošću utvrditi koja su pisma poslužila kao uzor glagoljici; postoje različite teorije, međutim, danas se uglavnom smatra da je ona autorsko djelo Konstantina Ćirila. Istraživanja oko pitanja prvenstva ukazuju na to da je glagoljica starije pismo od ćirilice.

U trećoj cjelini rada detaljnije se raspravlja o ćirilici, njezinom postanku i razvoju. To se pismo koristi gotovo tisuću godina i danas je drugo najraširenije pismo na svijetu. Nastala

³³ <https://www.index.hr/vijesti/clanak/cirilica-u-srbiji-postaje-glavno-pismo-latinica-pomocno-vlasti-prijete-kaznama/2014752.aspx>.

je na temelju grčkog uncijalnog pisma, no prilagođena je fonološkom sustavu tadašnjeg staroslavenskog jezika. Dakle, veći dio ćirilčne azbuke znakovi su iz grčkog alfabeta, a za one staroslavenske glasove kojih nije bilo u grčkom morali su se stvoriti novi znakovi – neki su nastali očitim kombiniranjem elemenata već postojećih znakova, dok se podrijetlo drugih znakova ni danas ne može sa sigurnošću utvrditi. Ćirilica je dobila ime prema tvorcu glagoljice, Konstantinu Ćirilu, iako je vjerojatnije da je njezin autor ipak jedan od njegovih učenika. Među slavenskim narodima postojala su tri tipa ćirilčnoga pisma: ustav, poluustav i brzopis. Prvi tip, ustavno pismo, koristi se uglavnom u crkvenim knjigama. Na južnoslavenskom području piše se ustavom do 12. stoljeća, kad ga zamjenjuje poluustav, a u 14. stoljeću javlja se već i brzopis. Istočnoslavenski narodi pišu ustavom sve do kraja 14. stoljeća, a tada se paralelno javljaju i poluustav i brzopis, koji se u 16. i 17. stoljeću koristi u svakodnevnom životu.

Na južnoslavenskom prostoru, zahvaljujući misiji Ćirila i Metoda te njihovih učenika, prvi književni jezik Slavena, staroslavenski, širi se među zapadne i južne Slavene, dok je na istočnoslavenske prostore došao tek kasnije. Njime se širi i nova slavenska pismenost – glagoljica i ćirilica paralelno su se upotrebljavale sve do 12. stoljeća, kad je ćirilica istisnula glagoljicu iz uporabe; od tada se ona koristi samo još u dijelovima Hrvatske. Južnoslavenski pravoslavni narodi koristili su staroslavenski jezik i staru, crkvenoslavensku ćirilicu, s malim izmjenama, gotovo do polovice 18. stoljeća. Reforma Petra Velikog u velikoj je mjeri utjecala na gotovo sve južno- i istočnoslavenske redakcije ćirilice, dok su na južnoslavenskom prostoru najveći utjecaj imale reforme Save Mrkalja i Vuka Karadžića, na temelju kojih su stvoreni suvremeni ćirilčni alfabeti na tim prostorima. Izbačeni su grafemski viškovi, a dodani znakovi za foneme pojedinih naroda za koje do tada nisu postojali grafemi.

Suvremene redakcije ćirilice na južnoslavenskim prostorima imaju sljedeće oblike:
Srpska: а б в г д ђ е ж з и ј к л љ м н њ о п р с т ћ у ф х ц ч ц ш.
Bugarska: а б в г д е ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ њ њ ю я
Makedonska: а б в г д ђ е ж з с и ј к л љ м н њ о п р с т ќ у ф х ц ч ц ш.

Na istočnoslavenskom prostoru razvoj ćirilice od početaka slavenske pismenosti do 18. stoljeća tekao je slično kao i među južnoslavenskim narodima. Pisalo se staroslavenskim, odnosno ruskoslavenskim jezikom i koristila se stara verzija ćirilice, s manjim izmjenama. Do većih reformi u pismu došlo je tek na početku 18. stoljeća (Petar Veliki) te početkom 20. stoljeća (sovjetska reforma). Ruska ćirilica ima svoj današnji oblik od sovjetske reforme

1918., uz dodatak slova ě, koje je službeno prihvaćeno 1942. godine, a danas se ne piše uvijek u svim tekstovima. I ukrajinska je ćirilica imala svoje redakcije, a njen današnji oblik temelji se na reformi iz 1886. godine. Bjeloruska ćirilica bila je uglavnom pod direktnim ruskim utjecajem, a najznačajnija reforma provedena je 1920. godine.

Suvremene redakcije ćirilice na istočnoslavenskim prostorima imaju sljedeće oblike:
Ruska: а б в г д е ё ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ы ь э ю я.
Ukrajinska: а б в г д е є ж з и і ї й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ь ю я
Bjeloruska: а б в г д е ё ж з і й к л м н о п р с т у ў ф х ц ч ш ы ь э ю я (дз, дж).

Ćirilicom pišu i mnogi neslavenski narodi, uglavnom u zemljama koje su dugo bile pod ruskom vladavinom (bivši Sovjetski Savez). Uz njih, ćirilicu su dugo koristili i Rumunji, koji su njome pisali sve do sredine 19. stoljeća.

U posljednjem poglavlju rada nastojalo se odgovoriti na pitanje može li latinica zamijeniti ćirilicu u zemljama koje je i danas upotrebljavaju (isključivo ili usporedno) s latinicom. Za primjer je uzeta država Kazahstan, koja je upravo započela proces prijelaza s jednog pisma na drugo. Logični zaključak, odnosno odgovor na postavljeno pitanje, glasi da je promjena pisma moguća (mnogi su je narodi proveli), međutim očigledno je da je to vrlo velik pothvat koji zahtijeva mnogo vremena i truda. U sklopu posljednjeg poglavlja raspravlja se i o pitanju pisma u Srbiji danas. S jedne strane, latinica ima sve veći utjecaj, stoga njezina upotreba na svojevrsan način predstavlja približavanje modernom, zapadnom svijetu. Međutim, s druge strane, mnogi su ogorčeni jer smatraju da se gubljenjem ćirilice gubi i kulturna baština te identitet naroda. Nadalje, pojedini sociolingvisti upozoravaju na pretjeranu politizaciju pitanja pisma u Srbiji i njegovo iskorištavanje u političke svrhe. U svakom slučaju, Srbija danas ulaže sve veći trud u promoviranje i očuvanje ćiriličnog pisma.

Osnovni cilj ovoga rada bio je ponuditi sinkronijski prikaz razvoja ćiriličnoga pisma od samog postanka do suvremenih ćiriličnih alfabeti na južno- i istočnoslavenskom prostoru. Iako je ćirilično pismo predmet brojnih znanstvenih istraživanja, neka pitanja o njezinu tisućljetnom razvoju i danas su otvorena.

Literatura

- Angelova, Vanya (2014) *Bulgarian Linguists and spelling reform of 1945* [Elektronički izvor] <http://journals.uni-vt.bg/proglas/eng/vol23/iss2/4> (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.).
- Арефьев, Александр (2012) *Русский язык на рубеже XX – XXI веков* [Elektronički izvor] http://www.civisbook.ru/files/File/russkij_yazyk.pdf (datum zadnjeg pristupa 03.06.2018.).
- Auburger, Leopold (2009) *Hrvatski jezik i serbokroatizam*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo. [Elektronički izvor] <https://www.scribd.com/document/77949823/Leopold-Auburger-Hrvatski-jezik-i-serbokroatizam> (datum zadnjeg pristupa 03.06.2018.).
- Barčevski, Taras (2017) *Sveti Ćiril i Metod i prijevod Svetog pisma na crkvenoslavenski jezik* [Elektronički izvor] <https://hrcak.srce.hr/179990> (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.).
- Bežen, Ante (2015) *Ćirilične ploče: Srpski pravopis kao srpska pisma navodi i ćirilicu i latinicu* [Elektronički izvor] <https://www.vecernji.hr/vijesti/srpski-pravopis-kao-srpska-pisma-navodi-i-cirilicu-i-latinicu-1020675> (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.).
- Божковска, Стојка; Минова Гуркова, Лилјана; Пандев, Димитар; Цветковски, Живко (2005) *Македонски јазик за средното образование*. Скопје: Просветно дело АД.
- Bugarski, Ranko (1996) *Pismo*. Beograd: Čigoja štampa.
- Chen, Dene-Hern (2018) *The cost of changing an entire country's alphabet* (BBC: Economics Of Change) [Elektronički izvor] <http://www.bbc.com/capital/story/20180424-the-cost-of-changing-an-entire-countrys-alphabet> (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.).
- Damjanović, Stjepan (2003) *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Damjanović, Stjepan (2004) *Slovo iskona*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Detrez, Raymond (2015) *Historical Dictionary of Bulgaria* [Elektronički izvor] <https://books.google.si/books?id=hywaBgAAQBAJ&lpg=PA85&ots=SsMr5ro4tf&dq=bulgarian%20language%20raymond%20million&hl=hr&pg=PP1#v=onepage&q=bulgarian%20language%20raymond%20million&f=false> (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.)
- Филипов, Никола (1929) *Марин Дринов* [Elektronički izvor] <https://litenet.bg/publish10/nfilipov/mdrinov.htm> (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.)
- Фудерер, Т. А. (2012) Попытка реформирования украинского правописания конца XX в.: социолингвистический аспект [Elektronički izvor] https://bib.irb.hr/datoteka/614810.POPYTKA_REFORMIROVANIIA_UKR._PRAVOPISANIIA_KONCA_XX_V.pdf (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.)
- Горицкая, Ольга (2016) Три алфавита и путь кириллицы: история белорусских букв [Elektronički izvor] <https://news.tut.by/society/510741.html?crnd=95476> (Datum zadnjeg pristupa: 03.06.2018.)
- Гузар, Елена (2013) *Украинское правописание в контексте реформ* [Elektronički izvor] <http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp13/6.3/6.3-8.pdf> (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.)
- Илић, Dragan (2015) *U Beogradu se skoro dvije trećine građana služi latinicom a Srbija od Hrvatske traži da srpska manjina u Vukovaru piše ćirilicom* [Elektronički izvor] <https://www.hop.com.hr/2015/08/20/u-beogradu-se-skoro-dvije-trecine-gradana-sluzi-latinicom-a-srbija-od-hrvatske-trazi-da-srpska-manjina-u-vukovaru-pise-cirilicom/> (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.)
- Истрин В. А. (1988) *1100 лет славянской азбуки*. Москва: Издательство Наука [Elektronički izvor] http://publ.lib.ru/ARCHIVES/I/ISTRIN_Viktor_Aleksandrovich/_Istrin_V.A..html (Datum zadnjeg pristupa: 03.06.2018.)
- Истрин, В.А. (1965) *Возникновение и развитие письма*. Москва: Издательство Наука [Elektronički izvor] http://publ.lib.ru/ARCHIVES/I/ISTRIN_Viktor_Aleksandrovich/_Istrin_V.A..html (Datum zadnjeg pristupa: 03.06.2018.)

- Пиев, Ivan G. (2013) *Short History Of The Cyrillic Alphabet* [Elektronički izvor] <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.694.7261&rep=rep1&type=pdf> (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.).
- Ягич, И.В. (1991) *Энциклопедия славянской филологии; Выпуск 3; Графика у Славянь*. Санкт Петербург: Типография императорской академии наук. [Elektronički izvor] <https://books.google.hr/books> (Datum zadnjeg pristupa: 03.06.2018.).
- Karlić, Virmo (2010) *Miloš Okuka: Salo debeloga jera libo azbukoprotres Save Mrkalja u starom i novom ruhu: Sava Mrkalj u starom i novom ruhu*; Zagreb: KD SKD Prosvjeta.
- Карпова, Ольга (2010) *История с орфографией. Неудавшиеся реформы русского правописания второй половины XX века* [Elektronički izvor] http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_71/6973-istoriya-s-orfografie-neudavshiesya-reformy-russkogo-pravopisaniya-vtoroj-poloviny-xx-veka.html (Datum zadnjeg pristupa: 03.06.2018.).
- Koneski, Blaže (1968) *Makedonski jezik u razvoju slavenskih književnih jezika*. Zagreb: Stvarnost.
- Конески, Блаже (1975) *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*. Скопје : Македонска книга.
- Копылов, А.Н. (2014) *Кирилл и Мефодий // Современные гуманитарные исследования. № 2. С. 14-21*. [Elektronički izvor] <https://slovolub.livejournal.com/3052.html> (Datum zadnjeg pristupa: 03.06.2018.).
- Кулык, Володымыр (2010) *Орфография, язык, идентичность* [Elektronički izvor] http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_71/6974-orfografiya-yazyk-identichnost.html (Datum zadnjeg pristupa: 03.06.2018.).
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Hrvatska enciklopedija: *Pismo* [Elektronički izvor] <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48457> (Datum zadnjeg pristupa: 03.06.2018.).

- Matović, Veselin (2013) *Ćirilica — aorta srpskog nacionalizma* (članak; Časopis Slovo) [Elektronički izvor] http://laban.rs/q?a=1&doc=/lib/Cirilica-aorta_srpskog_nacionalizma (Datum zadnjeg pristupa: 17.08.2018.).
- Милановић, Александар (2004) *Кратка историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Младеновић, Александар (2008) *Историја српског језика, Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа.
- Окука, Милош (2010) „Сало дебелог јера либо азбукопротрес“ *Саве Мркаља у старом и новом руху*. Загреб: СКД Просвјета.
- Raukar, Tomislav *O nekim problemima razvitka ćirilske minuskule (»bosančice«). U povodu rasprave A. Mladenovića, Prilog proučavanju razvitka naše ćirilice, Književnost i jezik XII, 1965/3, 53-56* [Elektronički izvor] http://www.historiografija.hr/hz/HZ_19-20_25_RAUKAR.pdf (Datum zadnjeg pristupa: 03.06.2018.).
- Sesar, Dubravka (1996) *Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta.
- Tentor, Mate (1931) *Pismo i postanak alfabeta*. Zagreb: Narodne novine.
- Tentor, Mate (1932) *Latinsko i slavensko pismo*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Вукомановић, Славко (2006) *Српски језик и његов развој*. Београд: Завод за уџбенике.
- Zelić–Bučan (2000) *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*. Split: Državni arhiv.

Sažetak

Osnovna tema ovoga rada je ćirilica na istočno- i južnoslavenskom prostoru. Nakon kratkog pregleda razvoja pisma općenito, rad se koncentrira na postanak i razvoj slavenskih pisama. Prve slavenske azbuke izradili su Ćiril i Metod, odnosno njihovi učenici u 9. i 10. stoljeću. Slaveni prije kršćanstva nisu imali pismo, a kasnije su prihvatili slavensko. Prema mišljenju većine današnjih znanstvenika i istraživača, glagoljica se prva pojavila, a služila je prvenstveno prevodenju crkvenih knjiga na staroslavenski jezik, s ciljem širenja kršćanstva među Slavenima. Glagoljicu je potisnula ćirilica, koja se temelji na grčkom uncijalnom pismu. Njezina tri osnovna tipa su ustavni, koji se javlja u 12. stoljeću, drugi tip je poluustav, a treći brzopis, koji je stvoren za potrebe bržeg širenja pismenosti. Ćirilica je od svog postanka stoljećima reformirana, bilo je mnogo pokušaja stvaranja različitih nacionalnih redakcija, sve s ciljem da se nove azbuke prilagode jezičnom sustavu svakog od slavenskih naroda. Najznačajnije reforme na području pisma, iznesene u ovome radu, jesu reforma Vuka Karadžića 1818., na temelju rada i pokušaja reforme Save Mrkalja, te reforma Petra Velikog početkom 18. stoljeća. Te su reforme u velikoj mjeri utjecale na suvremeni oblik gotovo svih istočno- i južnoslavenskih alfabeti. Osim Slavena, ćirilicu danas koriste i neki neslavenski narodi, uglavnom su to narodi bivšeg Sovjetskog Saveza. Iza latinice, ćirilici pripada drugo mjesto po svjetskoj raširenosti. U radu se obrađuje i pitanje promjene pisama u pojedinim državama, odnosno može li latinica zamijeniti ćirilicu u zemljama koje ju i danas koriste te se prikazuje stanje u Srbiji danas, gdje se paralelno koristi i ćirilica i latinica.

Osnovnu literaturu rada čine znanstvena istraživanja i tumačenja poznatih lingvista i znanstvenika na području jezične kulture, od kojih su u ovome radu najznačajniji Bugarski (1996), Damjanović (2003, 2004), Istrin (1965, 1988), Koneski (1968, 1975), Milanović (2004), Mladenović (2008), Tentor (1931, 1932) te Vukomanović (2006). U posljednjem poglavlju, za prikaz današnjih situacija vezanih uz pismo u Kazahstanu i Srbiji, korišteni su novinski članci (elektronički izvori). Rad sadržava i tablicu s prikazom suvremenih ćiriličnih alfabeti te razlika među njima.

Ključne riječi: pismo, alfabet, latinica, glagoljica, ćirilica, Slaveni, južnoslavenski jezici, istočnoslavenski jezici, redakcije ćirilica, suvremeni ćirilični alfabeti

Резюме

Основная тема данной работы – кириллица во восточном и южнославянском пространстве. После краткого обзора развития писем в целом, в работе основное внимание уделяется появлению и развитию славянских писем.

В IX-м веке братья Константин (Кирилл) Философ и Мефодий из Салоники по приказу византийского императора Михаила упорядочили письменность для старославянского языка и использовали новую азбуку для перевода на славянский язык религиозных текстов, с целью распространения христианства среди славян. Долгое время задавался вопрос, была ли это кириллица или глаголица? В настоящее время в науке преобладает точка зрения, согласно которой глаголица первична, а кириллица вторична. Так, большинство учёных склонно считать, что глаголицу создал Константин (Кирилл) Философ, а кириллицу – один из его учеников.

Кириллица основана на греческом уставном письме – унциале. Это письмо использовалось в течение тысяч лет и сегодня является вторым наиболее широко используемым алфавитом в мире после латинского алфавита. Ее три основных типа шрифта – устав, полуустав и скоропись. Большая часть кириллической азбуки происходит от греческого алфавита, а для тех древних славянских звуков, которых не было в греческом языке, необходимо было создать новые знаки; некоторые из них были созданы очевидной комбинацией элементов уже существующих знаков, в то время как происхождение других знаков невозможно уверенно установить. Благодаря предыдущей деятельности братьев, кириллическая азбука получила широкое распространение в южнославянских и восточнославянских землях. Таким образом распространялись новые славянские письма; глаголица и кириллица использовались параллельно до XII-го века, когда кириллическое письмо отбросило глаголицу; с тех пор она, в несколько изменённом виде, употреблялась только в некоторых частях Хорватии.

Славянские народы использовали церковнославянский язык и кириллицу, с небольшими изменениями, почти до середины XVIII-го века. В начале XVIII-го века Пётр I предпринял реформу русской письменности, он устранил надстрочные знаки, упразднил несколько букв и узаконил другое начертание оставшихся знаков, чтобы приблизиться латинским шрифтам того времени. Эта реформированная азбука

называется гражданский шрифт. Вскоре на гражданский шрифт, с соответствующими изменениями, перешли сербы, позже и болгары.

Реформа Петра Великого оказала влияние почти на все южные и восточнославянские редакции кириллицы, в то время как в южнославянской области наибольшее влияние оказали реформы Савы Мркаль и Вука Караджича, что привело к созданию современной кириллической азбуки этих народов. Графические излишки были удалены, и были добавлены знаки для звуков определенных народов, для которых раньше не было знаков. Современные кириллические азбуки южнославянских народов имеют следующие формы:

Сербская: а б в г д ђ е ж з и ј к л љ м н њ о п р с т ћ у ф х ц ч ц ш

Болгарская: а б в г д е ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ь ю я

Македонская: а б в г д ё е ж з с и ј к л љ м н њ о п р с т ќ у ф х ц ч ц ш.

Развитие кириллицы на восточнославянской территории, в период самого начала до XVIII-го века, протекала так же, как и среди южнославянских народов. Они говорили на старославянском или древнерусском языке – это был старославянский язык русской редакции, так как включал в себя элементы живой восточнославянской речи, и использовали старую версию кириллицы с небольшими изменениями. Крупнейшие реформы появились только в начале XVIII-го века (Пётр Великий) и в начале XX-го века; последняя крупная реформа русской письменности была проведена в 1917-1918 годах, в результате которой появился современный русский алфавит, состоящий из 33 букв. Этот алфавит также стал основой многих неславянских языков бывшего СССР и Монголии. Современные кириллические алфавиты восточнославянских народов имеют следующие формы:

Русская: а б в г д е ё ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ы ь э ю я.

Украинская: а б в г г д е є ж з и і ї й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ь ю я

Белорусская: а б в г д е ё ж з і й к л м н о п р с т у ў ф х ц ч ш ы ь э ю я (дз, дж).

В статье также рассматривается вопрос об замены кириллицы латиницей в странах, в которых она до сих пор используется, и показывается *борьба* кириллицы и латиницы в Сербии сегодня. Кроме того, работа содержит таблицу, показывающую современные кириллицы и разницы между ними.

Ключевые слова: писмо, алфавит, латиница, глаголица, кириллица, славяне, јужнославјанскије језици, источнославјанскије језици, кириллица, савременне редакције кириллице

Kratki životopis

Rođena sam 7. 11. 1987. godine u Celju, Sloveniji. Osnovnu i srednju školu završila sam u Poreču (Srednja škola Mate Balote, jezična gimnazija). Akademske godine 2009./2010. na Filozofskom sam fakultetu u Zagrebu upisala dvopredmetni preddiplomski studij Ruskog jezika i književnosti i Južnoslavenskih jezika i književnosti (slovenistika/makedonistika), a 2014./2015. diplomski studij Južnoslavenskih jezika i književnosti, jezični smjer. Godinu kasnije upisala sam diplomski studij Ruskoga jezika i književnosti, prevoditeljski smjer. U akademskoj godini 2014./2015. postala sam demonstratorica odsjeka za istočnoslavenske jezike i književnosti u knjižnici Fakulteta te tajnica Kluba studenata južne slavistike A-302. Kao član organizacijskog odbora Kluba A-302 sudjelovala sam u organizaciji međunarodnih studentskih konferencija te u uredništvu slavističkog studentskog časopisa Balkan express, između ostaloga i kao lektor za slovenski jezik. Sudjelovala sam u prevođenju džepnog hrvatsko-slovenskog rječnika (Džepni slovenski/Žepna slovenščina) pod mentorstvom Ariane Klier i Anite Peti Stantić, koji je izdala Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze u Ljubljani 2014. godine. U suradnji s kolegicama s Južne slavistike prevodila sam i zbirku priča za djecu Modrost nilskih konjev, slovenskoga autora Petera Svetine, također pod mentorstvom Ariane Klier i Anite Peti Stantić.

Prilog: Tablica³⁴

Na sljedećih nekoliko stranica prikazana je tablica suvremenih ćirilčnih slova, odnosno znakova u svim istočno- i južnoslavenskim jezicima, njihov izgovor, njihovi povijesni ekvivalenti te nekadašnje brojčane vrijednosti pojedinih slova. Za pojedina slova koja ne postoje u svim istočno- i južnoslavenskim grafijama, u zagradama su označeni jezici u čijem se pismu ta slova, odnosno znakovi, upotrebljavaju.

Ćirilica			Izgovor (IPA ³⁵)	Slovo u hrvatskoj latinici
stara	broj	suvremena		
А	1	А а	/a/	a
Б	2	Б б	/b/	b
В		В в	/v/	v
Г	3	Г г	/g/	g
Д	4	Д д	/d/	d

³⁴ Damjanović, 2008: 50-51.

³⁵ Međunarodna fonetska abeceda (kratica: IPA, od engl. International Phonetic Alphabet) je sustav znakova za fonetsku i fonološku transkripciju.

Є	5	Е е	/ɛ/	e
Ж		Ж ж	/ʒ/	ž
Ѕ	6	Ѕ ѕ (makedonski)	/dz/	dz
З,з	7	З з	/z/	z
И	8	И и (svi osim bjeloruskog)	/i/	i
І,і	10	І і (bjeloruski i ukrajinski)	/i/	i
Ћ	—	Ћ ћ i Ћ ћ (srpski)	/g'/	ć ili đ
К	20	К к	/k/	k
Л	30	Л л	/l/	l
М	40	М м	/m/	m
Н	50	Н н	/n/	n

о	70	О о	/ɔ/	o
п	80	П п	/p/	p
р	100	Р р	/r/	r
с	200	С с	/s/	s
т	300	Т т	/t/	t
оу, ъ	400	У у	/u/	u
ф	500	Ф ф	/f/	f
х	600	Х х	/x/	h
џ	—	Щ щ	/ʃt/	šć (ruski i ukrajinski) št (bugarski)
џ, џ	900	Ц ц	/t͡s/	c

У, у	90	Ч ч	/tʃ/	č
Ш ш	—	Ш ш	/ʃ/	š
Ъ ъ	—	Ъ ъ (ruski, ali nema fonetsku vrijednost; bugarski)	/ɤ/ (bug)	a
Ы ы	—	Ы ы (ruski i bjeloruski)	/i/	
Ь ь	—	Ь ь (svi osim mak. i srp.)		
—	—	Ё ё (ruski i bjeloruski)	/jo/	jo
Ю ю	—	Ю ю (svi osim mak. i srp.)	/ju/	ju, u
—	—	Я, я (svi osim mak. i srp.)	/ja/	ja
—	—	Є, є (ukrajinski)		je
—	—	Ї, ї (ukrajinski)		ji

		Г, Г (bjeloruski i ukrajinski)		g
—	—	Ў, ў (bjeloruski)		kratko i
—	—	Џ, Џ (makedonski i srpski)		dž ³⁶
—	—	Љ, Љ (makedonski i srpski)		lj
—	—	Њ, Њ (makedonski i srpski)		nj
Preuzeto iz latinice	—	Ј, ј (makedonski i srpski)		j
—	—	Ѓ, Ѓ (makedonski)		'g
—	—	Ќ, Ќ (makedonski)		ć
		Э, э (ruski i bjeloruski)	/ɛ/	e

³⁶ U bjeloruskom i ukrajinskom jeziku taj se glas označava digrafom дж.

Studentica: ALMA AČIMOVIĆ

Mentorica: dr. sc. ŽELJKA ČELIĆ, izv. prof.

Komentorica: dr. sc. VIRNA KARLIĆ, doc.

U Zagrebu, 19.09.2018.

Izjava o neplagiranju

Ja, ALMA AČIMOVIĆ, kandidatkinja za magistru rusistike i južne slavistike, izjavljujem da je ovaj magistarski rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da niti jedan dio magistarskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno prepisan iz kojega necitiranog rada. Isto tako izjavljujem da nikoji dio rada ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Alma Ačimović

POTPIS